

KALEBEND MAHKUMU BİR BÖLÜKBAŞININ BEYLERBEYLİĞİ PAYESİNE YÜKSELİŞİ: MİLLİ PAZKURİ/BAHAEDDİNLÜ ÖMER AĞAZADE TİMUR PAŞA HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ercan GÜMÜŞ

Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ercangumus1977@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9904-748X>

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 04/08/2024

Accepted / Kabul Tarihi: 02/01/2025

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1510618>

Kalebend Mahkumu Bir Bölükbaşının Beylerbeyliği Payesine Yükselişi: Milli Pazkuri/ Bahaeddinlü Ömer Ağazade Timur Paşa Hakkında Bir Değerlendirme

Öz

Diyarbakir Eyaleti'nden Erzurum ve Van Eyaletleri'nin verimli yaylaklarına doğru yıl boyunca hayvanlarıyla iki taraflı devinim içinde olan Milli Aşireti'ne tabi kabileler zaman içinde buralarda da yerleşmişti. 19. yüzyılda Mardin çevresinde 4 süvari alayı bulunan Milli Aşireti'nin Van'da da bir alayı mevcuttu. Bu durum aşiretin Osmanlı askeri sistemi içinde edindiği konumu göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim bu önem daha önceki bir dönemde yani 1723 Gence Seferi ve Osmanlı-Safevi savaşlarında da sürmüştü. Diyarbakir Eyaleti'ndeki Pazkuri/Bahaeddinlu Kabilesi'nin kethüdası olan Ömer Ağazade Timur Ağa, kabilesinin cengaver erleriyle bu seferler esnasında önemli başarılarla imza atmıştı. Bu sebepten 1730 yılında İran merkezine yakın bir yerde teşkil olunan Zencan, Sultaniye, Ebher ve Târim sancaklarından oluşan Zencan beylerbeyliğinin başına paşa sıfatıyla beylerbeyi olarak atanmıştı.

Timur Ağa'nın bu yükselişinin arkasında yönettiği aşiretin sefer lojistiğinde Osmanlı ordusuna sağladığı ulaşım hizmeti ve askeri operasyonlardaki savaşçı desteği yadsınamayacak derecede ehemmiyete haizdi. Oysa kısa bir süre önce 1723 yılında Diyarbakir Eyaleti'nde Milli Pazkuri lideri (kethüdası) olan Timur Ağa, kendisinden istenen zahireleri Diyarbakir'den Tatvan İskeleyi'ne taşıma emrine direndiği gerekçesiyle Adana'ya kalebend olarak sürülmüştü. Ancak Gence Seferi dolayısıyla kendisine karşı devlet yöneticilerinin teveccühü artmış, daha önce bir takım idarecilerin kıskançlığı nedeniyle haksızlığa uğradığı bildirilerek verilen cezanın özürlü sunulmuştu. Çalışmada Milli Ömer Ağazade Timur Paşa ve aşiretinin İran merkezine askeri amaçla konuşlandırılmasına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Pazkuri/Bahaeddinlu, Ömer Ağazade Timur Paşa, Milli Aşireti, Gence Seferi, Zencan Beylerbeyliği.

The Rise of A Kalebend Prisoner To The Rank of Beylerbeylik (Pasha): An Evaluation of Milli/ Milan Pazkuri/Bahaeddinlu Omar Aghazade Timur Pasha And His Rise

Abstract

Tribes belonging to the Milli/Milan confederation, which moved bilaterally with their animals from Diyarbakir province to the fertile plateaus of Erzurum and Van provinces throughout the year, settled here over time. The Milli Tribe, which had 4 cavalry regiments around Mardin in the 19th century, also had a regiment in Van. This situation is important as it shows the position of the tribe within the Ottoman military system. As a matter of fact, this importance continued in a previous period, that is, in the Ganja Campaign of 1723 and the Ottoman-Iranian wars. Omar Aghazade Timur Agha, the chieftain of the Pazkuri/Bahaeddinlu tribe in Diyarbakir province, achieved important successes during these campaigns with the warriors of his tribe. For this reason, in 1730, he was appointed as the beylerbeyi, with the title of pasha, to the head of the Zanjan beylerbeylik, which consisted of the sanjaks of Zanjan, Sultaniye, Ebher and Târim, which was established in a place close to the center of Iran.

Behind this rise of Timur Agha, the transportation service provided by the tribe he ruled to the Ottoman army in campaign logistics and the warrior support in military operations were of undeniable importance. However, recently in 1723, Timur Agha, who was the leader (kethuda) of the Milli Pazkuri in Diyarbakir province, was exiled to Adana as a kalebend on the grounds that he resisted the order to transport the grains requested from him from Diyarbakir to Tatvan pier. However, due to the Ganja Expedition, the favor of the state administrators towards him increased, and an apology was made for the punishment given by stating that he had previously been treated unfairly due to the jealousy of some administrators. In this study, the deployment of Milli Omar Aghazade Timur Pasha and his tribe to the center of Iran for military purposes will be discussed.

Keywords: Pazkuri/Bahaeddinlu, Omar Aghazade Timur Pasha, Milli/Milan Tribe, Ganja Expedition, Zencan Beylerbeylik.

GİRİŞ

Esasen Diyarbakır, Ruha ve Mardin taraflarında mukim iken koçer (konargöçer) hayat tarzının getirdiği devinimle Erzurum, Kars, Van ve çevresine yayılarak zamanla burada meskûn hale gelen¹ ve 19. yüzyılda anılan bölgede Hamidiye Aşiret Alayları'nda² bir süvari alayıyla temsil edilecek büyüklüğe varan Milli Aşireti'nin Osmanlı sınır hattında imparatorluğun askeri gücü olarak nasıl konumlandığı bu çalışmanın temel sorunsalıdır. Nitekim Zencan çevresinde geçmişteki örneklerine benzer şekilde oluşturulan pašalığın başına erken dönemde atanan Pazkuri/Bahaeddinlü Ömer Ağazade Timur Paşa buraya götürdüğü Milli Aşireti kabilelerinin burada iskan edilmesinin de mimarı olmuştur. Aşiretin cevelengahının önemli bir kısmı Diyarbakır-Mardin ve Ruha çevresinde iken bir kısmı da İran taraflarına adeta nakledilmişti. Bu çalışmada mezkur insan hareketini talep eden iki adet padişah ricası okuyucunun dikkatine sunulmuştur. Nitekim bu 2 mühimme kaydında Timur Paşa'nın Milli Aşireti'nin seçkin mensuplarını buraya götürüp eyaleti şenlendirmesi ve adalet çerçevesinde elde tutması istenmişti. Dolayısıyla çalışma Milli koçerlerinin yerleşik iken bu hayat tarzını terkederek güvenlik endişesiyle cevelan etmesi³ sonucu kuzey düzlüklerine yerleşmesi, diğer taraftan serhadde sefer iştirakinin getirdiği yükümlülük neticesinde erken tarihli bir iskan politikasının (güneyde Rakka'da olduğu gibi) Osmanlı Devleti tarafından teşvik edildiğini de gözler önüne sermektedir.

Milli Aşireti'nin askeri amaca matuf olarak mensuplarının Zencan ve çevresine yerleştirilmesinde tarihsel tecrübeler de rol oynamıştı. Özellikle 10. yüzyıl ve sonrasında Gence ve çevresindeki Kürt hanedanlarının kurduğu askeri ve idari yapılar ve bu meyanda Şeddadiler ve Revvadiler gibi devletlerin tesiri unutulmamalıdır.⁴ Zira bu devletler hakimiyetlerinde birçok Kürt aşiretlerini barındırmaktaydılar ve buradaki Kürtlerin Timur Paşa'ya daha rahat tabi olacakları hesaplanmıştı. Gence ve çevresindeki Kürt hanedanları ve bunların yönetimindeki Kürtler kaynaklara da yansımıştı. Ahmet Demir bu hususta özellikle Minorsky'yi kaynak olarak bazı veriler paylaşmıştı; Arran'lı Mesud b. Namdar'ın Kürt kökenli olması, dönemin en önemli şairleri arasında yer alan Genceli Nizami'nin Leyl u Mecnun'un önsözündeki otobiyografik arasözünde tespit edilen kayıtlarla annesinin Kürtlüğünün belirlenmesi, Şerefname kaynak olmak üzere 16. yüzyılda Karabağ'da 24 Kürt boyunun bulunması, SSCB döneminde buradaki Kürtlerin büyük çoğunluğunun Gence'nin güneyinde yerleşmesi ve Kura Nehri kıyısındaki birçok yer isminin Kurd-/Kürd ekiyle oluşturulması gibi birçok örnek bu mahallin kadimden Kürt siyasi hakimiyet bölgesi olduğunu tescil etmektedir.⁵

Milli Aşireti mensuplarının Gence Seferi sırasında Güney Kafkasya'da yer alan Zencan bölgesine yerleştirilmesi/iskani Kafkasya bölgesindeki Kürt göçlerine de bir projeksiyon tutmaktadır. Nitekim Kafkasya'da meskûn Kürt aşiret ve topluluklarının⁶ evvela Rusya ile İran arasında imzalanan 1828 Türkmençay Antlaşması ve akabinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında akdedilen 1829 Edirne antlaşması ile başladığına dair bir genel kabul söz konusudur.⁷ Oysa bu çalışmada ele alınan belgeler de göstermektedir ki Diyarbakır Eyaleti'nde cevelan halindeki Milli Aşireti mensuplarının 1723 yılı gibi çok daha erken bir tarihte Rusya ve İran nüfuzundaki bölgeye iskan edildikleri kesinlik kazanmaktadır.

Gerek aşiret gerekse de mahalli yönetim tecrübelerinin ürettiği ayan ve eşrafların asilzadeleşmesi olgusunu Timur Paşa özelinde sorgulamak gerekir. Zencan Beylerbeyliği gibi neredeyse İran merkezinde teşekkül edilmiş bir eyaletin valisi olmasından bir süre sonra Timur Paşa'nın haleflerinin eşraflaşması ve bir hanedana dönüşmesi muhtemeldi.

- 1 E. B. Soane'nin nakline göre Türk ve İran sınırında 20. yüzyıl başında 20 büyük Kürt aşiret konfederasyonu mevcuttu. Bunlardan ilki olan Haydaranlılar Ermenistan platosu ve İran sınırı arasında yer almaktaydı ve konfederasyona dahil aşiretler arasında Milan da yer alıyordu. Haydaranlılara tabi diğerleri ise Zilanlı, Hasananlı, Adamanlı, Sipkanlı, Cıbranlı, Zirkanlı, Şadi ve Mamanlı aşiretleriydi (E. B. Soane, *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk*, çev: Fahriye Adsay, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2007), 413).
- 2 Kaynaklara göre 1897 tarihinde teşkil edilen Hamidiye Süvari Alayları'nın Başkale merkezli olan 5. livasının (tuğ) 6 alayından biri Milan Aşireti'ne aitti ve yine aynı tarihte Mardin merkezli 6. livadaki (tuğ) 10 alayın 4'ü Milan Aşireti'ne tahsis edilmişti. (M. R. Ekinci, "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, (Kasım-2017) 9/2, 703-724, 714-715; Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri", *Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1979), 427-480; Veysel Gürhan, "Hamidiye Alayları ve Mardin", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed.: İ. Özcoşar-H.H. Güneş, (İstanbul: İmaj Ofset, 2006), 833-840).
- 3 Aşiretlilerin güvenlik ve üretimde bozulma gibi nedenlerle yerleşik hayatı terkederek avcı toplayıcı dönem şartlarını hatırlatan konargöçer hayata dönüşleri hakkında bir değerlendirme için bkz. Ercan Gümüş, "Osmanlı Ayanlık Devri'nde Milli Keleş Abdi Hanedanı", *Mukaddime*, 2023/14 (2), 284-313, 290-292.
- 4 Ahmet Demir, *Şeddâdiler Devleti Tarihi I, Gence ve Dvin Şeddâdileri (948-1200)*, (İstanbul: Nubihar Yayınları 2024); Gürsoy Solmaz, *Selçuklular'dan Osmanlılar'a Gence*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997).
- 5 Demir, *Şeddâdiler Devleti Tarihi I, Gence ve Dvin Şeddâdileri (948-1200)*, 96.
- 6 T. F. Aristova Zilanlı, Hasana(n)lı, Milan, Sipki, Bur(i)ki gibi aşiretlerin 19. yüzyılın başında Kafkasya'ya yerleştiğini ancak Celali, Zilanlı, Milan, Sipki, Bur(i)ki, Herki, Şikak, Caf, Goran aşiretlerinin de kısmen Kafkasya ile Irak, Suriye ve Türkiye arasında yaşadıklarını ileri sürmüştür (T. F. Aristova, *Kürtlerin Maddi Kültürü, Rusçadan Çeviren: İbrahim Kale-Arif Karabağ*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002), 77).
- 7 T. F. Aristova, *Kürtlerin Maddi Kültürü, Rusçadan Çeviren: İbrahim Kale-Arif Karabağ*, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002), 169.

Bu bakımdan Zencan ve çevresine atanan bu Timur Paşa'nın, Van'da 18 ve 19. yüzyıllarda yönetimi elinde tutan Timurpaşazadeler'in de bânisi olma ihtimali var mıdır? Çalışmada bu soru da önem arz etmektedir.⁸ Nitekim Gence Seferi'nden sonra Timur Paşa liderliğinde Zencan Eyaleti'ni idare etmeye görevlendirilen Milli Aşireti mensuplarının muhtemel bir çekilme esnasında tarihsel yerleşimleri üzerinde bulunan Van'a gelmeleri kuvvetli bir ihtimaldi. Bu sebeple bu çalışmanın Ömer Ağazade Timur Paşa ve ardılarını ele alacak mikro tarih ya da aile tarihi denecek türden araştırmalar için ilk adım olması umulmaktadır.

Millili Timur, 1723 yılında “Diyarbakir Çavuşlar Kethüdası Milli oğlu Timur” olarak anılmıştı. Aşağıda ayrıntılarına yer verileceği üzere ondan 1723'te İran Seferi'ndeki askere yetiştirilecek zahirenin taşınması için gereken davaları temin etmesi istenmişken O, buna direnmiş, bu sebeple hem aşiret kethüdalığından alınmış, hem de Çavuşlar Kethüdalığı vazifesine son verilmişti. Bu azillerin yanında Adana Kalesi'nde kalebendlik cezasına çarptırılmış ve bu işin takibi için Adana valisi ve kadısı görevlendirilmişti. Bu çalışmada 1723 ile 1730 yılları arasında aşiret kethüdası, bölükbaşı, çavuşlar kethüdası ve nihayet mir-i miran mertebesine yükselen Ömer Ağazade Timur Paşa'nın serencamı ele alınmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki Timur Ağa ve kısa bir süre sonra Timur Paşa olarak ünlenen bu ayan, “Milli Timurlar” arasında en az tanınandır ve Keleş Abdi hanesiyle her hangi bir bağı yoktur. Bilakis O, bu hanedana rakip olarak beliren diğer bir Milli kabilesindendir.

1. Osmanlı Aşiret Düzeni

Milli Timur'un parçası olduğu 18. yüzyıl geleneksel aşiret düzenine değinmek gerekir. Osmanlı devlet yönetiminde aşiretlerin idaresi daha önceki beylik ve devletlerin teşekkül ettiği sistemin tatbikinden çok farklı değildi.

Osmanlı yönetim düzeninde ve onun bu geleneği devraldığı Türkmen aşiret konfederasyonlarında konargöçerler “İl” ya da “Ulus” adıyla gruplandırılmıştı. Hiyerarşik olarak yukarıdan aşağıya sırasıyla boy (aşiret), oymak (cemaat), oba (mahalle) bölümlerine taksim olunmuştu. Boy ve oymakların başına bir bey tayin edilirdi. Araplar'da ise bu unvan “şeyh”e karşılık gelirdi. Her aşiret hangi bölgede yoğunluktaysa en yakın eyalet beyinin idaresi altına bağlanırdı. Örneğin Arap aşiretlerinin bey atamasını yani azl ve nasbını Halep valisi yapardı.⁹ Ayrıca Arap kabilelerinin başında “çöl hakimi” denen birinin bulunduğu da kaydedilmişti.

Kürt aşiretleri ise bu dönemde başta Diyarbakir, Erzurum, Van, Musul, Rakka, Şehr-i Zor (Şehrizol) gibi eyalet valilerinin idaresi altındaydı. Ancak gerek hükümet gerekse de yurtluk ocaklıklara genellikle bu paşalar müdahil olamıyordu. Çünkü bunlar kayıt ve müdahale dışında tutulurdu.¹⁰ Yerleşik Ekrad aşiret konfederasyonlarının başında çoğu zaman bu aşiretlerin üstünde konumlanmış hanedanlar yani mirlikler mevcuttu ve bunlar aşireti oluşturan kabilelerin üstünde ve bunlardan olmamak gibi bir iddiaya sahip olagelmışti.¹¹ Ancak koçer (konargöçer) halde yaşayan çok geniş Ekrad aşiretleri de vardı. Ayn Ali Efendi bunların başlarında mir-i aşiret bulunduğunu, anılanların sancak altında zeamet statüsünde bulunduğunu ve 400'den fazla olduklarını kaydetmişti.¹²

Aşiretlerin idaresi ise eğer onlara tanınmış irsi atama gibi bir imtiyaz bulunmuyorsa boyu oluşturan kabilelerin başındaki kethüda ve rihspî/ihtiyarların kendi aralarında belirleyecekleri bir ismi lider yahut boy beyi¹³ olarak üst

8 Erdal Çiftçi, “19. Yüzyıl Vanı'nda Ayan Bir Aile: Timurpaşazâdeler”, *Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2022 (58), 68-85.

9 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İşkânı*, (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987), 14.

10 Akkoyunlu Türkmen beyleri de Ekrad ümeraya bu selahiyeti tanımıştı. Örneğin bunlardan biri olan Eğil (Gil) hakimine Eğil ülkesi “soyurgal” olarak verilmişti. Buna dair fermanda “mefrûzü'l-kalem ve maktû'u'l-kadem” (vergi gelirleri kayda geçirilmez ve resmi unvanlılar adım atmaz) manasındaki bir formülasyon söz konusuydu. Osmanlı Devleti bu geleneği sürdürmüş, Ekrad hakimlerinin bu imtiyazları neredeyse eskisiyle çok yakın bir şekilde “mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kadem” olarak tanımlanmıştı (Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz.: Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 30; Kumiko Saito, “16. Ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, *Osmanlı Araştırmaları*, 2018 (LI), 63-113, 89); Christopher Houston, “Set aside from the pen and cut off from the food”: Imagining the Ottoman Empire and Kurdistan” *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 2007 (2), 397-411. Bu formülasyonu yani “mefrûzü'l-kalem ve maktû'ül-kadem” terkiibini mukataa gelirinin bütünüyle tasarruf sahibinin eline geçmesi olarak tanımlayanlar da olmuştur (Tufan Gündüz, *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmentli Türkmenleri*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005), 74). Ayn Ali Efendi, Hükümet sancakların bu formülasyona tabi olduğunu belirtmişti.

11 Kumiko Saito, “16. ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koymak”, 67.

12 Ayn Ali Efendi'nin Kavanin Risalesi, (H. 1018), *Kavanin-i Âl-i Osman der Hulasa-i Mezamin-i Defter-i Divan*, 35'ten naklen Mehmet Ali Ünal, “İstimalet Siyaseti Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürd Politikası”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu Kitabı*, ed: Orhan Kılıç, 1, (Ankara: TTK, 2014), 153.

13 Boy beyi Bozulus ile ilgili kaynaklarda mir-i aşiret yerine kullanılmıştı. Tufan Gündüz'e göre aşiretlerin birleşmesiyle boy oluşurdu. Bu

yönetime bildirmesi ile olurdu. Hükümet bu meclisin verdiği ismi ya da uygun gördüğü birini bey olarak atar ve kendisine bir berat gönderirdi. Reis olarak atanan boy beyi ise daha sonra kethüdalar tayin ederdi.¹⁴ Ancak bu atama tamamen boy beyinin iradesine bırakılmazdı. Kethüda atanan kişinin oymak ahalisinin kefaletini alması gerekirdi ve kanunen tayin edilen vergileri has voyvodalarına vermeyi taahhüt etmeleri şarttı. Ancak böylece daha sonra hükümetin bu hususları kabul ettiğine dair bir berat gönderilirdi. Eğer ahalinin şikayeti ya da görevde bir ihmali vuku bulursa azledilip yerine başka biri tayin edilebilirdi.¹⁵

İrsi tevarüs ile yönetilen aşiret ve boylarda bey ailesinin yanında bir “torun” grubu mevcuttu. Cengiz Orhonlu’ya göre, bunlar konargöçer yapıların idarecileriyle birlikte bir aristokrasi oluşturuyordu.¹⁶ Koçer Kürt aşiretlerinde de benzer bir durum söz konusudur.¹⁷ Özellikle Van, Kars ve Bayezid gibi serhad bölgesi yerleşimlerinde de bu ibare kullanılmaktaydı.¹⁸ Öte yandan bu ifadenin asaletin tersine bir anlam ifade ettiğine de rastlanmıştır. Buna göre torun, daha aşağı bir statüyü tanımlamak üzere kullanılır. Kürt aşiretlerinde torun ifadesiyle kast edilen aşirete dışarıdan gelip dahil olanlardır.¹⁹ Nitekim bu bölgedeki aşiretler akrabalık ilişkilerinin üstünde bir siyasi teşekkül anlamı taşır.²⁰ Yani aşiret birliğine katılmak için aynı kan bağından olmaya gerek yoktur. Bu olgu tarihsel kökeni ve pratiği olan bir uygulamaydı. Ekrad kabilelerinin yakın ya da uzak Türkmen, Urban ve başka Ekrad aşiretlerine bağlandığına dair çok sayıda örnek bulunmaktadır.²¹

Aşiret yönetiminde voyvodalar da müstesna bir ehemmiyete sahipti. Konargöçer aşiret üniteleri ödeyecekleri vergi itibarıyla has şeklindeki bir sancağın vergi dairesine bağlanırdı. Bu ünite ise mukataaya verilir ve bu surette idare edilirdi. Mukataaları yöneten ise voyvodaydı. Voyvodalar hükümet tarafından tayin edilirdi. Ancak aşiretlerin bağlı olduğu sancakbeyinin maiyyetinden ya da yerel hanedanlardan seçilen voyvodanın ahalinin rızasını da almış olması gerekirdi. Böylece vazifeyi yani mukataayı alan voyvoda bu daireye bağlı konargöçerlerden vergilerini toplar ve bunların idaresi ve güvenliğinden sorumlu olurdu. Voyvodalar bir yerde aşiretleri malikane üzere alırdı. Türkmen aşiretlerinde bu kişiye “Türkmen Voyvodası” ya da “Türkmen Ağası” denirdi. Boz Ulus, Kara Ulus, At Çeken ve Üsküdar Türkmen Voyvodalığı bu hususa örneklerdir.²² Bazen yılda bir değişen voyvodaların görevi hayvan başına tahsil edilecek vergileri önceden belirleyip belli bir düzen içinde toplamaktı.

Osmanlı merkez hazinesinin özellikle padişah haslarının toplanması ve idaresinden sorumlu olan voyvodanın bu yetki sahasına aşiretler de girmektedir. Dolayısıyla padişah namına aldığı vergi toplama işinde voyvoda, hem sancaktaki kamu geliri olan işletmeleri yani mukataaları idare ederdi ve hem de bunlardan bir üniteyi/kalemi oluşturan aşiretlerin idaresinden sorumluydu.²³ Bu itibarla Diyarbakir Eyaleti’nden sorumlu bir voyvoda bulunurdu. Anılan

birliğin başındaki sorumlu boy beyiydi. Bozulus aşiretinin Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulunduğu sıralarda bu makama rastlanmamıştır. Ancak bu makamın vazifesini kethüda yürütmüştü. (Tufan Gündüz, *Anadolu’da Türkmen Aşiretleri- Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, (Ankara: Bilge Yayınları, 1997), 47-112.

14 Enver Çakar, kethüdaların boy beyleri tarafından nasbedildiğinin bilinip bu hususun Dulkadirli Kanunnamesi’nde kaydedildiğinin bilinmesine karşın bu atama usulunun kesin bir uygulama olduğunun bilinmediğini kaydetmiştir (Enver Çakar, *17. Yüzyılda Haleb Eyaleti ve Türkmenleri*, (Elazığ: FÜB, Elazığ, 2006), 168.

15 Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, 14-15; Tufan Gündüz, *Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 110-112.

16 Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, 15.

17 Thomas Bois, Nikitine’den naklen Kürt aşireti içinde sosyal bir tabakalaşma bulunduğunu, torn denen soylu ailelerin üstünlük iddiasında bulunarak bir çeşit aşiret aristokrasisini oluşturduğunu kaydetmiştir (V. Minorsky-Th. Bois- D. N. Mac Kenzie, *Kürtler ve Kürdistan*, çev. Kamuran Fıratlı, (İstanbul: Doz Yayınları, 2004) 137.)

18 Hakan Kaya, “Diyarbakir’den Serhad’a Kadim Bir Aşiret: Zılan”, *Aktör, Müttefik*, Şakî Kürt Aşiretleri, Der. Tuncay Şur-Yalçın Çakmak, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2022), 502.

19 Evrensel gazetesinde 2023 yılında online olarak kaleme alınan ve Zülküf Kışanak imzası taşıyan bir makalede aşirete dışarıdan gelenlere “torin/torin” dendiği kaydedilmişti. Bunun yanında aşiretin asli unsurlarına ise “kurres” dendiği ve bu ikiliğin yani anolojinin bir devamlılık arzettiği vurgulanmıştır. Okunduğu dönemde notlar arasına alınan bu makaleye ne yazıkki sonraki süreçte internette rastlanmamıştır. Ancak etik bir gereklilik olarak burada belirtmek gerekmektedir.

20 Emiroğlu-Aydın, aşiret ve kabile arasındaki temel ayrıma değinmiştir. Buna göre, kabile örgütlenmesi kan bağına ve akrabalığa dayalı bir sistemdi. Ancak aşiret ise bu akrabalık ve kan bağının üstünde bir birliktelik idi. Aşirete bağlı kabilelerde kan bağı aranmaz hatta başka topluluklardan olanlar da bu ittifakta yerini alabilirdi (Kudret Emiroğlu-Suavi Aydın, *Antropoloji Sözlüğü*, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003), 77-79; Ercan Gümüş-Recep Ayhan, *Aşîti: Osmanlı Devleti’nde Bir Kürt Aşireti*, (İstanbul: Nubihar Yayınları, 2023), 34).

21 Örneğin bir dönem Milli Aşireti mensupları her geçen gün üzerlerine artarak gelen baskınlardan bıkmınca Rakka İskanı’nı terk ederek Fırat Nehri’nin batısına geçmek istemişlerdi ve bu amaçla Urban’dan Bakkara ve Seccane liderleriyle anlaşarak bunların aşiret birliklerine tabi olmuşlardı. Hatta bazılarının da Anaze ve Beni Sahra bedevilerine katıldığı kaydedilmişti (Gümüş, “*Osmanlı Ayanlık Devri’nde Milli Keleş Abdi Hanedanı*”, 307).

22 Cengiz Orhonlu, *Aşiretlerin İskanı*, 18; Tufan Gündüz, *Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 110.

23 Diyarbakir voyvodalığının gelir kalemleri arasında pazar, debbağhane, bevvab-i erbaa-i Amid (Amid kalesinin dört kapısından gelen gelir), bac-ı pazar ve bezirgan mukataası, ağnam, tabi aşairden ve kadim mahallelerde meskûn zimmilerden elde edilen vergi, sair resimler, mahsulat ve malikane gelirleri başlıcalarıydı (*Diyarbakir Şer’iye Sicil Defteri* (1169), Milli Kütüphane, No. 313 Mil 26 Safer 1160, 173-2;

voyvodanın aynı zamanda sancaklardaki benzer işlerden sorumlu olduğu düşünülebilir. Zira Diyarbakir ve Mardin'deki voyvodalıklar özellikle daha önceki yani Akkoyunlu döneminden kalan Bozulus²⁴ ve Karakoyunlu döneminden kalan Karaulus²⁵ idarî/nizam tecrübesi üzerine kurgulanmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Akkoyunlular, Karakoyunlu aşiretlerini kendi idari düzenlerine dahil ettikten sonra Akkoyunlu boylar birliğini teşekkül etti. Bir süre sonra ise Akkoyunlular Şah İsmail tarafından ortadan kaldırılınca bu aşiret konfederasyonu İran'da kurulan "Türkmen Oymak" birliğine bağlandı.²⁶ Anadolu'nun doğusunda kalan aşiretler ise Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesinden sonra "Bozulus" adıyla ayrı bir idari hüviyete kavuşarak yeni bir vergi düzenine bağlandı.

Osmanlı arşiv belgelerinde sıklıkla karşılaşılan "Ulus Aşairi" ifadesi Bozulus konfederasyonuna karşılık gelmekteydi. Bruinessen'e göre Milli Aşireti konfederasyonu da bir dönem Bozulus içerisinde yer almıştı. Bruinessen, Diyarbakir Eyaleti'nde, Cizre ve Bitlis'teki büyük göçer toplulukların mevcudiyetine değinmişti. Bunlar arasında en büyüğü Bozulus'tu. Bozulus Erzincan ve Erzurum'un ötelere yayılan Kürt ve Türkmen aşiretlerden oluşan Akkoyunlu Konfederasyonu'nun bakiyesiydi. Bunlar kışı Suriye çölünde geçirir yazın ise Murat Nehri'nin kuzeyindeki yaylalara çıkardı. 1540 yılında bu Bozulus yapısına bağlı 7.500 hane mevcuttu ve bunlar yaklaşık iki milyon koyun besliyordu.²⁷ Bu rakamlar aşiretin sosyo-ekonomik gücü hakkında oldukça önemli bir birikimi ifade eder.

Bozulus Konfederasyonu, Diyarbakir Eyaleti'ndeki sancaklar arasında paylaşılmıştı ancak bunun bir önemi yoktu. Çünkü konfederasyonun başında bir sancakbeyi yoktu. Ayrıca bu birliğe liderlik eden biri de bulunmuyordu. Osmanlı Devleti'ne karşı her hangi bir askeri yükümlülüğü bulunmayan konfederasyon aşiretlerinden beklenen tek şey mükellef oldukları vergileri ödemeleriydi. Konfederasyonun çevredeki güçlerce sömürülmesini önlemek için "Kanunname-i Bozulus" kaleme alınmıştı. 17. yüzyılın başından itibaren Bozulus Konfederasyonu dağılmaya başlamıştı. Bunun sebebi ise İran Seferleri'nin doğurduğu güvensiz ortamıydı. Huzursuz haldeki konfederasyona tabi aşiretlerden bazıları bu dönemde otlak ihtiyacı için Batı Anadolu'ya yönelmişti.²⁸ Evliya Çelebi'nin eserini kaleme aldığı dönemde yani 1655 yılı dolaylarında artık bu konfederasyondan geriye bir şey kalmamıştı. Evliya Çelebi'nin Çabakçur ve Adilceviz taraflarında gördüğü Pesyan (Bisyan), Pozan (Bociyan) gibi aşiretlerin, Bozulus bakiyesi olan konargöçerler olması muhtemeldir.

Anadolu'nun doğusundaki Bozulus Konfederasyonu'na tabi aşiretler Mardin'in güneyinde kışlarken, yazları Erzurum ve Erzincan taraflarına yönelerek burada yaylarlardı. Bozulus konfederasyonu üç büyük parçadan mürekkepti; Diyarbakir, Dulkadirli ve Halep Türkmenleri.²⁹ İç ve Batı Anadolu'daki Türkmen varlığının kaynağını teşkil eden Bozulus Konfederasyonu'nun Vilayat-ı Şarkıyye'den Anadolu'ya göçü 1613 yılından sonraydı. Bunun en mühim sebebi ise Celali Fetretiydi. Bu göçlerden sonra anılan kabileler bir daha eski yerlerine döndürülemedi. 1691'den sonra Bozulus Konfederasyonu 4'e ayrılmıştı. Nitekim iskanı uygun görülen bu topluluklardan Danişmendli Türkmen Oymağı Aydın ve çevresine, Dulkadirli eline tabi 20 oymak Çukurova'ya, İlbeli Türkmenleri ise Menbic yöresine gönderilmişti.³⁰

Yukarıda anılan iskan girişimlerinden sadece Danişmendli Türkmenleri'nin Aydın ve çevresindeki iskanı olumlu sonuç vermişti. Çukurova ve Rakka'ya gönderilen Türkmenler bu dönemdeki iskana uymayarak yerleştirildikleri bölgelerden çevreye yayılmışlardı. Yerleşenler için ise konargöçerlikten çiftçiliğe dönüşen yeni bir sosyal dönüşüm süreci başladı. Türkmenler konargöçerlikten tamamen vazgeçerek davarlarını dağıtıp ziraat ve hırsasete (üretim ve ürün muhafazası) başlarsa artık yörüklükten çıkıp raiyyet yani çiftçi olurlardı.³¹

Ercan Gümüş, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 375). Milli-yi Esbak, Kara Ulus, Karacıyan, Behramki, Döğerli gibi aşiretlerin içinde yer aldığı aşiret mukataalarındaki gelirler şunlardı; öşür, bostan öşürü, bad-ı heva ve resm-i arus, resm-i kışlak, resm-i zemin, adet-i ağnam, resm-i ağıl, resm-i yaylak, bac-ı rah ve resm-i koşum (Ercan Gümüş, *Amid Kazası*, 375; Gökür Gökçebakan, *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*, (Malatya: Malatya Belediyesi Yayınları, 2012), 363; Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakir Voyvodalığı*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 120).

24 Tufan Gündüz, *Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 38.

25 Tufan Gündüz, *Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 43.

26 Tufan Gündüz, *Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, 33-37.

27 Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1997), 59-69.

28 Bruinessen-Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbakir'de*, 60.

29 Faruk Sümer'e göre eski "Akkoyunlu eli"nin bakiyesi olan Diyarbakir Türkmenleri Tabanlı, Oğulbeyli, Musullu, Hamza Hacı, Çavuldur (Çavundur), Dodurga, Karkın ve Alpogut oymaklarından oluşurdu. Dulkadir oymakları ise Cevid Sultan Hacı, Köçekli, Avcı, Dodurga, Ceceli, Gündeşli, Çağıranlı, Kızılkocalı, Şam Bayatı ve Karkın idi. Halep Türkmenleri oymağı ise Köpekli Avşarı, Gündüzlü Avşarı, Harbendeli, Beydilli, Acürlü, İnallı Bayat ve Karakoyunlu obalarından müteşekkildi (Faruk Sümer, "Türkmenler", *DİA*, C. 41, (İstanbul: DİBY, 2012), 41/609).

30 Faruk Sümer, *Türkmenler*, 610-611.

31 T. Gündüz, *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640*, Ankara, 1997'den naklen Enver Çakar, *17. Yüzyılda Halep*

Aşiretlerin iskan edilmesi siyasetinin Milli Aşireti örneğinde iki yönlü bir görünüme neden olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki bu siyaset bir yönden zayıf kalmıştı ama diğer bir taraftan ise başarıya ulaşmıştı. Nitekim Rakka ve çevresine iskan emredilen Milli Aşireti'ne bağlı kabilelerin çoğu zaman yaylak ve kışlak ihtiyacı dolayısıyla kuzeye yani Diyarbekir, Van ve Erzurum eyaletlerindeki sancak ve kaza gibi meskûn alanlara gittiği anlaşılmaktadır. Ancak Rakka Eyaleti'nin mevcudiyeti ve bekası Milli Aşireti üzerine inşa edilmişti. Osmanlı valilerinin kaleme aldıkları raporlarında bu olguyu betimleyen bir metafor dahi belirmişti; “*Rakka'nın Kilidi*”.³² Dönemin Rakka Eyaleti, en büyük sancağı olan Urfa/Ruha ve çevresindeki Siverek, Viranşehir ve Mardin, Milli Aşireti'ne bağlı kabilelerin yurdu olmuştu. Mir-i aşiretlik statüsünden beri bir devamlılık arz eden Milli Aşireti bu iskan siyaseti ile daha güçlü yeni bir pozisyonu elde etmiştir. Nitekim hatırlanacağı üzere Martin van Bruinessen, aşiretlerden hükümet ve yurtluk ocaklık gibi statü edinemeyen bazılarının daha düşük statüde de olsa bir otonomi edindiklerini kaydetmişti. Ayn-i Ali'yi kaynak gösteren Bruinessen, Diyarbekir, Van ve Şehrizur eyaletlerinde 17. yüzyılda bu türden 400 mir-i aşiretin bulunduğunu nakletmiştir. Unvanlarını patrimonial bir devirle alan bu mir-i aşiretler, sancakbeylerine bağlı zaimlerin askeri sorumluluklarına sahiplerdi. Evliya Çelebi'ye göre, Pesyan/Bisyan ve Pozan/Bociyan emirleri, Akçakale, Hançuk ve Mihrani şehri mirleri bu tür mir-i aşiretlerdi.³³ Bu mirliklerden bazısı önceleri sancak statüsündeydi. İdari pozisyonlarındaki düşüş bölgedeki Osmanlı idari otoritesinin merkezileştiğini işaret etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin güçlü bir merkez görünümü sergilediği dönemde etkilerini yitiren aşiretlerin kendi iç ayrışmaları da neredeyse her konfederasyonda görülmekteydi. Milli Aşireti de buna dair bir örnekti.

1.1. Milli Aşireti'nde Ayrışma: Abdi Ağa (Milli-yi Kebir) ve Ömer Ağa (Milli-yi Sağır) Dubendiliği

Milli Aşireti'ne tabi kabilelerden ikisi arasındaki liderlik mücadelesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu rekabet tarihsel süreçte daha sonra “Kebir (Büyük) ve Sağır (Küçük)” ayrışmasına da zemin oluşturmuştu. Bu cümleden olmak üzere, Milli Aşireti üzerine yapılan çalışmalarda sıklıkla yönetici konumundaki Abdi ve Ömer dubendiliğine değinilmiştir. Bu iki yönetici hanesinden ikincisi olan Ömer Ağa hanesinin daha az tanındığını ve bunların Keleş Abdi hanesinin gölgesinde kaldığını belirtmek gerekir. Milli-i Kebir Tavan aşiretinin bir kolu olan Pazkuri/Bahaeddinlü Aşireti'nin lideri olan Ömer ve oğlu Ali ile Ömer'in kardeşi Numan belgelerde karşılaşılan kethüdalarlardır. Ancak Ömer Ağa kolundan üzerinde durulması gereken daha önemli figür Timur Ağa'dır.

Milli Aşireti yönetimi birliği oluşturan yedi asli kabileden biri olan Milli-i Kebir olarak bilinen ve ana kurucu unsur iddiasında olan Hıdrekanların elinde idi.³⁴ Esas ayrışma yani dubendilik Mardin çevresindeki Milli-yi Kebir ile Viranşehir'de meskûn Milli-yi Sağır arasındaydı.³⁵ Anlatıya göre, Mardin'de meskûn Hıdrekanlar yani “Hıdır Ağa Ailesi” Milli-yi Kebir'in merkeziydi. Bunların lideri Fed'an/Fedgan Araplarından Ömer ve Abdi adlı iki yetimi evlat edinmişti. Bu iki genç zamanla cengaverlikleriyle ün kazanmışlar ve aşiretin savaşçı liderleri olmuşlardı. Anlatıya göre Abdi Ağa ve Ömer Ağa hanelerinin soyu bu iki yetime dayanmaktaydı ve bunların ise Milan Aşireti'nin kabileleri ile her hangi bir kan bağı bulunmuyordu. M. R. Ekinci'ye göre ise bu iki hanedan aslında Arap değil, Kürt'tü.³⁶ Kaynaklara göre, Milli Aşireti'nin çekirdeğini teşkil eden ve yedi esas kabileden oluşan “Gamirîyan”³⁷ yöneticileri Abdi Ağa'yı aşiretin başına bey olarak seçmişler ve buna dair bir metni mühürlerini basmak suretiyle kayıt altına almışlardı. Böylece bu yedi aşirete “Yedi Mühür Sahipleri” adı verilmişti.³⁸ Ancak belirtmek gerekir ki aşiretli sosyolojiye sahip Kürtler arasındaki eşitlikçi yapı anıların büyük birliktelikler kurmasına mani teşkil etmişti. Bu sebepten kendileriyle aynı tabana sahip olan kabileler arasından sıyrılarak liderlik etme sevdasındaki hanedanlar sık sık soylarını toplumda daha muteber sayılan seyyidlik-şeriflik gibi Arap figürlerine dayandırma gayretinde olmuş ve

Eyaleti ve Türkmenleri, 172.

32 Gümüş, “Osmanlı Ayanlık Devri'nde Siverek'te Rakip İki Güç: Millizadeler ve Fettahzadeler (1743-1756)”, *Mukaddime*, 2022, 13 (2), 383-407, 386.

33 Martin van Bruinessen-Hendrik Boeschoten, *Evliya Çelebi Diyarbekir'de*, 61.

34 Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009), 38; Mehmet Rezan Ekinci, *Osmanlı Devleti Dönemi'nde Milli Aşireti (XVIII.-XIX. YY.)*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 127.

35 İbrahim Bozkurt, *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*, İmaj Ofset, Şanlıurfa, 2003, 148; İbrahim Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, Kitap Matbaası, İstanbul, tarihsiz, 187; Ekinci, *Milli Aşireti*, 127.

36 Ekinci, Bozkurt'tan naklen Millilerin kökeniyle ilgili olarak Ahmed Vasfi Zekeriya'nın eserini kaynak göstererek bunların Arap olmayıp Kürt olduklarını vurguladığını nakletmiştir (Bkz. Bozkurt, *Aşiretler Tarihi*, s. 184-185; Ahmed Vasfi Zekeriya, *Aşa'iru's-Şam*, C. 1-2, Daru'l-Fikr, Dimaşk 2009, s. 665'ten naklen Ekinci, *Milli Aşireti*, 127).

37 Kürtçe “Öküzü Ölenler” manasına gelir.

38 Ekinci, *Milli Aşireti*, 127.

buna dair şecereleler üretmişlerdi. Arap kökene izafe edilen Abdi ve Ömer'in durumu bu olguya bir başka örnek teşkil etmektedir. Keza toplumsal çatışma çözümlerinde daha adil davranabileceği düşünülen aşirete dışarıdan adil bir yönetici kabul ederek üzerinde ittifak etme formülü burada da işletilmiştir. Aşiretlilerin ürettiği ve onlara münhasır olmayan bu çatışma çözümünün tüm toplumlarda örneklerini bulmak mümkündür.

M. Rezan Ekinci, Milli Aşireti konfederasyonun genel liderinin Abdi Ağa olduğunu ve 1724 yılında aşiretin başında bulunduğunu kaydeder ki bunlara aynı zamanda Milli-yi Kebir de denirdi. Buna göre hakkında yeterli bilgi bulunmayan Keleş Abdi Ağa ile kardeşi Ömer Ağa aynı dönemde Milli Aşireti'ni yönetmekteydi ve Milli-yi Sağır idaresi Ömer Ağa'nın elindeydi.³⁹ Ekinci, Ali Emiri'nin, "Diyarbakir A'yanı'nın Mevakıb ve Eşrafı'nın Terceme-i Halleri" adlı eserinde aşiretin riyasetini gösteren bir şecereye yer verdiğini ve bu şecerede liderliğin Keleş Abdi Bey ile başlatılmasına karşın kardeşi Ömer Bey'e dair bir malumata yer verilmediğini kaydetmiştir.⁴⁰ Ancak Abdi Bey ile Ömer Bey'den bahseden 1724 tarihli arşiv belgesi Ömer Bey'in Milli-yi Sağır aşireti ihtiyarı sayılmasından hareketle anılanların kardeş olmasına yorumlanmıştır.⁴¹

1728 yılında Rakka iskanını terkederek Erzurum taraflarındaki yaylaklara yönelen "Koçer/Göçer Ulusu" aşiretlerini engellemeye çalışan Osmanlı yöneticileri Diyarbakir beylerbeyi ve buradaki kadıları görevli kılmıştı. Pazkuri (Bahaeddinlu) ağası Ömer ve oğlu Ali, Abdi (Keleş Abdi olabilir) oğlu Numan, Hızır ve Abdurrahman ile Milli Aşireti'ne bağlı Musyanlu, Hasenanlu, Dodikanlu, Cemaleddinlu ve başkaları, Sipki ağası Hüseyin ve diğerleri, Zırki ağası Celali Mustafa ve tabileri, Memanlu ağası Maksud ve Yezidi taifeleri ile başkaca "Koçer Ulusu Eşkırıyası" yaylalarına giderken yol üzerindeki yerleşik ahaliye ve mülklerine büyük zarar vermişti. Anılanların Palu Köprüsü'nde durdurulması mahalli beylere emredilmişti. Bu işe ayrıca Rakka, Diyarbakir, Erzurum eyalet idarecileri ve kazalardaki kadılar görevlendirilmişti. Öte taraftan Milli ve bağlısı/müttefik/tevbasi olan aşiretlerin Pasin, Kığı, Hınıs, Tekman ve Malazgird kazalarında yol açtıkları zararın da tespit edilmesi emredilmiş, anılanlardan ele geçirdikleri hayvanları, nakit ve diğer eşyaları sahiplerine ödemesi istenmişti.⁴² Eğer sıralamada önde gelenleri etkilerine ve ünlerine göre resmi görevlilerin zikrettiğini varsayarsak Milli Aşireti kabilelerinden özellikle Pazkuriler ve başlarındaki Ömer Ağa hanesinin diğerlerine göre daha etkili olduğu sonucuna varılabilir.

1731 tarihli bir mühimme kaydında Ergani ve Keban madenlerine zarar veren Milli Aşireti'ne tâbi kabilelerin kontrol altına alınmasına değinilmişti. Bu zararı önlemek için derlenecek askeri kuvvetin komutası Palu hakiminde olacaktı. Tertip edilecek orduya hükümet ve yurtluk ocaklık statüsündeki Ekrad sancakları ve mir-i aşiretleri memur kılınmıştı.⁴³ Rakka iskanı firarilerinden olup aynı zamanda Ulus tabir olunan Millilü-yi Kebir Tavan Aşireti'nden Ömer ve Numan'a/Nimet'e bağlı olan Pazkuri (Bahaeddinlu) kabilesi bu zararların başlıca aktörleri arasındaydı. Aynı yerde Millilü-yi Kebir Abdi'ye bağlı Şeranlu/Siratlu(?) ve Millilü Bişşar oğlu Yusuf'a bağlı Cemaleddinlü aşiretleri de anılmıştı. Bahaeddinlu kabilesinin lider hanesi olan Ömer Ağa hanesi ile Şeranlu ve Cemaleddinlü hanelerinin lider hanesi olan Keleş Abdi hanelerinin Milli-yi Kebir Tavan aşireti yönetiminde başı çektikleri anlaşılmaktadır.

Diyarbakir Eyaleti'nde askeri pozisyonlara sahip olmuş Ömer Ağazade Timur, Keleş Abdi Hanesinden bağımsız olarak incelenmesi gereken bir idarecidir. Bu nedenle 1728 yılı gibi erken tarihli bir mühimme kaydında rastlanan Ömer Ağazade Timur ve Milli Aşireti içindeki dubendilik⁴⁴ ya da diğer bir şekilde belirtmek gerekirse Keleş Abdi Hanesine rakip güçlü bir başka hane müstakil bir biçimde ele alınmayı hak etmektedir.

39 Ekinci, *Milli Aşireti*, 127-129.

40 Ekinci, *Milli Aşireti*, 128.

41 Ekinci, *Milli Aşireti*, 129.

42 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 134, Gömlek No. 1290/1291/1292/1293.

43 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 136, Gömlek No. 1649.

44 Mehmet Rezan Ekinci, "Osmanlı Merkez ve Taşra İdaresi Altında Ocaklık ve Aşiret İlişkilerinde Dubendî/Dikotomik Siyaset Pratiği", *Ege 9th International Conference On Social Sciences Proceedings Book, Academy Global Publishing House, İzmir, ss. 1073-1085*.

1.1.1. Milli Ömer Ağazade ve Pazkuri/Bahaeddinlu Aşireti

Yukarıda ele alınan ayrışma bahsinden hareketle belirtmek gerekir ki Milli-yi Kebir Aşireti'nin güçlü kabilelerinden olan Pazkuri⁴⁵ ya da diğer adıyla Bahaeddinlu⁴⁶ Aşireti zamanla dışarıya doğru çoğunlukla Diyarbekir Eyaleti'nin doğusuna hareket etmişti. Bu aşiretin liderliğini Osmanlı aşiret idaresinde kethüda olarak tanınan Ömer Ağa yapmış ve liderlik ardıllarına geçerek devam etmiş olmalıydı. Bu aba an cedd/soya dayalı iktidar aktarımını Ömer Ağazade Timur Paşa şahsında takip etmek mümkündür.

1728 tarihinde bölükbaşı unvanıyla Timur Ağa, Serasker Hasan Paşa idaresindeki süreçte bir iftiraya maruz kalmış ve gözden düşürülmüştür. Bilahare Gence Seferi sırasında hizmetine ihtiyaç duyulduğunda ise Gence Muhafızı vezir Mustafa Paşa emrine görevlendirilmiştir.⁴⁷ Bu bağlamda hatırlanmalıdır ki Osmanlı yönetiminin serhad bölgesine yaptığı seferlerde hükümet, yurtluk ocaklık sancaklar ve aşiret yapılarının da askeri güçlerinden sıklıkla yararlanmıştı.⁴⁸

2. Görev İhmaliyle Mahkum Edilmiş Bir Kalebend Cezası

“Milli Oğlu Timur” kabilesinin idarecisi olması ve dirayeti sebebiyle 1723 yılında Diyarbekir’de “Çavuşlar Kethüdası”⁴⁹ unvanıyla merkezi idarece akredite edilmiştir. 1723’te İran Seferi’nin başında bulunan Tebriz ve Van valisi Vezir Abdullah Paşa emrindeki ordunun zahire ihtiyacını karşılamak ve bazı tedbirler almak üzere Milli Timur’a bir görev vermişti. Ordunun ihtiyacı olan zehair/zahire Tatvan İskeleyi’nden Van’a ulaştırılacaktı. Diyarbekir’in özellikle İran üzerine yapılan seferlerde büyük önemi haizdi.⁵⁰ Diyarbekir’de lojistik işlerinin önemli bir kısmı Milli Aşireti mensuplarınca yapılmaktaydı. Diyarbekir’de hayvanlara yüklenecek zahirenin belirtilen hedefe ulaştırılması işi için taşıyıcı hayvanlara ve insan emeğine ihtiyaç vardı. Bu hayati göreve memur kılınan bir sorumlu da Timur Ağa idi. Ancak Timur Ağa bu işi yapmakta direnç göstermişti. Zahireyi tedarik ile görevli Dergah-ı Ali kapıcıbaşı Şeyh Mehmed bu nakilden acil bir şekilde sorumlu olan Diyarbekir Çavuşlar Kethüdası Milli Oğlu Timur’un bu işi yapmak istemediğini ve emre muhalefet ettiğini üst idarecilere beyan etmişti. Bunun üzerine devlet; Diyarbekir valisine hitaben gönderdiği emirde, Timur Ağa’nın ele geçirilip derdest edilerek Adana valisine gönderilmesini ve

45 Pazkovî Kürtçe dağ keçisi, elik, yağmurca, yaban keçisi anlamlarını taşımaktadır (Zana Farqînî, Ferhenga Kurdî-Tirkî, Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, İstanbul, 2022, s. 1707). Bu kelimenin Osmanlıca belgelerde yer alan Pazkurî ile yakınlığı dikkatlerden kaçmamalıdır (incelenen çok sayıdaki belgede genellikle bu isim پزکوری (Pazkurî/Pazgûrî) şeklinde geçmekteydi (Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 136, Gömlek No. 1649). Ancak elimizdeki bir diğer belgede ise پزکوی (Pazkuvî) şeklinde bir kullanım da mevcuttur (Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 134, Gömlek No. 1166). Çalışmada belgelerde daha sık geçen Pazkuri kullanımı tercih edilmiştir. Ancak bu kelimenin Pazkuvî olma ihtimali de azımsanmayacak derecede önemlidir. Nitekim Osmanlı Devleti’nin Diyarbekir Eyaleti’nde kayda geçtiği ilk kadastro yazımında Mardin ve çevresinde meskûn olup tüm sancak nüfusunun kahir ekserini oluşturan konar göçer ahaliyi Milli-yi Akgeçilü ifadesiyle tanımlamasından hareketle (Yılmaz Kurt, “Mardin ve Çevresinde Aşiretler”, *Uluslararası Ömerli/Ömeryan Sempozyumu Kitabı*, ed: Ercan Gümüş-Veysel Gürhan, (İstanbul: Kent Işıkları, 2012), 58-64) keçi türü hayvancılığın mezkur aşiretteki önemi dikkatlerden kaçmamalı ve bunun isimleştiği ihtimali üzerinde durulmalıdır. Dolayısıyla Pazkuvî şeklindeki Kürtçe tanımın Pazkurî şeklinde sıklıkla yazıya geçtiği ve bu ifadenin keçi güden Milli mensuplarını tanımladığı düşünülmektedir.

46 18. yüzyıla ait çok sayıda belgede Osmanlı merkez yönetimi bu ayrıntıyı kayda geçirmişti. Osmanlı arşivinde çoğunluğu Mühimme Defterleri’ndeki hükümler olmak üzere çok sayıdaki vesikada “Milli Ekradı cemaatinden Bahaeddinlu (nam-ı diğer Pazkuri) ve Cemaeddinlü ve Hasenanlu ...” gibi ifadelerle sıralanan bir dizi kabile ismi bulunmaktadır. Bu belgelerden bazıları şunlardır: Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 132, Gömlek No. 373; Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 134, Gömlek No. 1166; Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 136, Gömlek No. 1649; Osmanlı Arşivi, (BOA), Ali Emiri Tasnifi, AE.SAMD.III., No. 11, Gömlek No. 1031.

47 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSM-HM.d.], No. 135, Gömlek No. 746.

48 Hakan Kaya, “18. Yüzyılda Mahmudî Hükûmetinin İdari Yapısı ve Çevresiyle Etkileşimine Dair Bazı Tespitler”, *e-Şarkiyat*, 15/2, 2023, 774-775.

49 Ayn Ali Efendi’nin 17. yüzyıl başında kaleme aldığı *Kavânin-i Âl-i Osman* adlı eserde neredeyse tüm Osmanlı memur ve askeri rütbelilerinin gelirlerine yer verilmişti. Bu eserde Yeniçeri teşkilatının bir parçası olan Çavuşbaşı ve kapucular kethüdalarının yevmiyesi yetmiş akçe olarak hatırı sayılır bir değerdedi (Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz.: Seyit Ali Kahraman, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021), 83). Merkez teşkilatındaki bu görevlilerin taşraya çıktıkları ve neredeyse aynı haklara sahip oldukları bilinmektedir. İstanbul’daki yapının adeta bir kopyası olan beylerbeyliği merkez sancaklarında paşa kapısında ihdas edilmiş ve bu mansıplar zamanla mahalli idarecilere devredilmeye başlanmıştı. Haliyle Milli Aşireti’nin kethüdaları da zaman içinde bu askeri unvanlara sahip olabilmişlerdi. Öte yandan Dersaadet’te Dergah-ı Âlî Çavuşları unvanıyla görevli 324 mansıp sahibine yevmiye olarak 8.802 akçe verilir ki bu aylık 264.060 akçe ederdi (Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, 85). Dolayısıyla ilki yeniçeri askerleri arasında çavuş unvanı taşıyan mansıp ile ikincisi sarayın ve padişahın yakınında görevli grubun gelirleri ve haliyle protokoldeki önemleri arasında da derin bir fark söz konusuydu.

50 Uğur Demlikoğlu, *Osmanlı-İran Savaşlarında Askeri ve Lojistik Bir Üs: Diyarbakır (1723-1747)*, (Ankara: Gece Yayınları, 2022), 37-48.

burada kalebend/tutuklu olarak cezalandırılmasını emretmiştir.⁵¹ Timur Ağa'nın aşiret kethüdalığının da kaldırıldığı bildirilmişti. Adana kalesindeki bu kalebend cezasının kontrolü de Adana kadısı ile valisine verilmişti. Bu durumdan hareketle devlet yönetiminin yerel beyler ve aşiretlerin sefere katılmasını istediği ve sefere katılmayanların görevden azl edilerek cezalandırılacaklarına dair sıklıkla emirler gönderdiği hatırlanmalıdır.⁵²

Milli Timur Ağa'nın Çavuşlar Kethüdalığı, onun Milli Aşireti'nden bir kabilenin kethüdası olması hasebiyleydi. Sefer esnasında aşiretlerden beklenen deve, bargir, öküz ve diğer nakliye hayvanlarını⁵³ temin vazifesi askeri bir gereklilik olarak kendisinden beklenmişken O, buna muhalefet etmiş, bu vazifeyi yerine getirmediği için de Çavuşlar Kethüdalığı ve Milli Aşireti Kethüdalığından men edilmişti. Cezası bununla da kalmamış sürgün ve kalebend edilmesi kararı verilmişti.⁵⁴

Timur Ağa'nın görev ihmali sergilediği ve cezaya mahkum olduğu askeri hareket Osmanlı Devleti'nin doğuya yani İran üzerine yöneldiği bir sefer sırasında gerçekleşmişti. Ama ne gariptir ki aynı sefer ortamında, Timur Ağa'nın askeri görevler için vazgeçilmez biri olduğu anlaşılmış ve kişisel kariyerinde yükselişi zirveye ulaşmıştı. Bu itibarla Millizade Timur'un Paşa mertebesine kavuştuğu ve devlet nezdinde taltif edildiği bu askeri hareketliliğe değinmek yerinde olacaktır. Timur Bey'i sürgüne mahkum aşiretli bir asker olmaktan Paşa mertebesine yükselten gelişme Gence Seferi'nin getirdiği aşiretlilere duyulan bir dizi büyük ihtiyaçtı.

2.1. Gence Seferi

İran'ı Kafkasya ve Anadolu'ya bağlayan Gence, Kura Irmağı kollarından olan Genceçay üzerinde kurulmuş bir kentti. Azerbaycan bölgesinin kadim ve büyük yerleşim yerlerinden biri olan Gence, Çin'den başlayıp İran'a gelen ve buradan Avrupa ve Afrika'ya dağılan tarihi İpek Yolu üzerinde büyük bir önemi haizdi. Bunun yanı sıra Kafkasya ve Azerbaycan yerel ağında da hayati bir önemi bulunuyordu. Ayrıca Gence, Bakü ile Tiflis arasındaki ticaret yolunun üzerindeydi. Bu stratejik konumu kenti tarihsel süreçte büyük devletler arasında paylaşılmak istenen bir konuma yükseltmişti. İnceleme dönemi olan 18. yüzyılın başında da Gence üzerinde Kafkasya'yı kontrol altında tutmak isteyen Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında büyük çekişmeler yaşanmaktaydı. Bu çatışma 16 ve 17. yüzyıllar boyunca devam etmişti. 1723'te İran'ın Afgan ve Rus meseleleri ile başının derde girdiği bir süreçte Osmanlı egemenliği Gence'de tesis edilmişti.⁵⁵ Sultan III. Ahmed dönemindeki bu fetih sonrası İran ordusunun buraya saldırıları devam etmiş, Osmanlı Devleti için hayati önem arzeden Gence'nin elde tutulması için çok yoğun gayret sarfedilmişti.

Gence Seferi 1723 ile 1747 yılları arasına yayılmıştı. Nitekim bu süreçte Safeviler derin bir bölünme yaşıyorlardı ve Osmanlı Devleti bu fırsattan yararlanmaktan geri durmadı.⁵⁶ Gence Kalesi, Osmanlı güçlerinin eline kesin olarak 5 Eylül 1725 tarihinde geçti. Erzurum valisi İbrahim Paşa'nın 1722 yılı sonunda başlattığı sefer 28 Eylül 1723 tarihinde Gence'ye ulaşılmasıyla nakıs kalmış, şehrin kesin surette fethi Erzurum valisi Hacı Mustafa Paşa'nın sonraki yıl Revan'dan gelerek iki günlük kuşatmanın sonucunda Gence'yi ele geçirmesiyle tamamlanmıştı. Böylece çevre bölgeden askeri güçlerin buraya kaydırılması ile bölge tahkim edildi.⁵⁷

Osmanlı serhadindeki bölgenin elde tutulması önem arzemiş bu sebeple buraya yakın eyalet ve kazalardan zahire tedarikine özel bir önem verilmişti. Bu ihtiyacı hususen Diyarbakir, Mardin, Van, Erzurum ve Kars gibi kendi eyalet-

51 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 132, Gömlek No. 250.

52 Hakan Kaya, "Bayezid ve Tevabihasının (Diyadin, Eleşkird ve Şelve) Yurtluk-Ocaklık Gelirleri", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, haz. Erdal Çiftçi-Veysel Gürhan-Mehmet Rezan Ekinci, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022), 191.

53 Milli Aşireti'nin başta voyvodaya ve dolayısıyla merkezi hükümete karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklardan biri de sefer esnasında yük hayvanı temini ve tevziilerde talep edilen yükleri taşımak idi. Milli Aşireti mensuplarının deve beslediği ve Diyarbakir ve tevabisinde devencilikte mahir olduğu bilinmektedir. Mahalli kaynaklardan sayılan Şer'iyye Sicilleri'nde Milli Aşireti mensuplarının bu etkinliklerine rastlanmaktadır. İlgili bir sicil kaydında Çağal (Çakal) Mahallesi'nde sakin Millizade Hasan Ağa adlı kişi babası Milli Mehmed Ağa'dan kendisine miras kalan ve "Millizade Develiği" adıyla çevrede bilinen mülkünü yirmi kuruş bedel karşılığında satmıştı (*Diyarbakir Şer'iyye Sicilleri Amid Mahkemesi 2. Cilt*, Ed: Ahmet İzgöer, (Diyarbakir: A Grafik, 2013), 344). H. 1159/M. 1746 yılında kaleme alınan bu belgeden de anlaşılacağı üzere develiği satan kişiye babadan miras kalan bu mülk Milli mensubu ailenin devencilikteki ekonomik etkinliğinin en az bir kuşak önceye dayandığını kanıtlamaktadır. Bu belge, Milli Aşireti mensuplarının devencilik türündeki ekonomik etkinliklerini Amid merkezde sürdürdüklerinin bir kanıtıdır.

54 Milli Timur Ağa'nın kethüdalığa getirilerek merkezce akredite edilmesi ve azli ile makbulden madunluğa geçiş olgusuna benzer çok sayıda örnek vardır. Bu olgunun tafsilatlı bir değerlendirmesi için bkz. M. Rezan Ekinci, "Mîr-i Aşiretten Eşkıyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855". *Nubihar Akademi*, 4 (16) (2021), 143-168.

55 Uğur Demlikoğlu, "Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri ve Lojistik Durumu (1723-1735)", *Tarih Okulu Dergisi* XLIII (2019), 1448.

56 Uğur Demlikoğlu, "Osmanlı Hakimiyetinde Gence Kalesi'nin İaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler (1723-1735)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 36 (2024), 51.

57 Demlikoğlu, "Osmanlı Hakimiyetinde Gence Kalesi'nin İaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler (1723-1735)", 56.

lerinin hububat merkezi olan Osmanlı sancak ve kazaları sağlayacaktı. Ayrıca bu zahireyi nakletmek üzere büyük sayıda yük hayvanına ihtiyaç duyulmakta ve bunları ise genellikle aşiretler temin etmekteydi. Diğer taraftan Diyarbekir Eyaleti'nin bu nakliye işinde özel bir önemi vardı. Evvela bu zahireyi taşıyacak yük hayvanlarının bölgeden temini söz konusuydu. Saniyen ise Gence ve Şirvan'da bulunan orduya tedarik edilecek zahirenin Kura Nehri üzerinde inşa edilecek kelek sefineleri işini yapacak ustaların Diyarbekir Eyaleti'ndeki kelekçilerden temini gerekiyordu.⁵⁸ Ömer Ağazade Timur Ağa işte böylesi bir hengamede özellikle kabilesinin Diyarbekir voyvodalığına tabi olması itibarıyla talep edilen işleri yerine getirme sorumluluğundan ötürü teveccüh edilen bir figüre dönüşmekteydi. Ayrıca Timur Ağa'nın başında bulunduğu Milli Pazkuri Aşireti özellikle konargöçer olmaları itibarıyla nakliye ve taşımacılıkta askeri vazifeler için vazgeçilmezdi. Aşirete tabi kabile mensuplarının devingenlikleri açısından sahip oldukları savaşçılık özellikleri onları mükemmel müttefiklere dönüştürmekteydi. 1725 yılında planlanan bu sefer işlerini Mustafa Paşa yürütmekteydi ve Timur Ağa'yı bir süre sonra Zencan adlı nevzuhur eyalete beylerbeyi⁵⁹ olarak atayacaktı.

Seferin lojistik ihtiyaçları dışında harekatta kullanılacak askerler ve bunların temini de önem arz ediyordu. Başta Yeniçeri odaları/bölükleri olmak üzere mücavir bölgeden çok sayıda asker de buranın muhafazasına görevlendirilmişti. 1723 yılındaki görevlendirmede hem Erzurum beylerbeyi hem de Tiflis'e serdar unvanıyla atanan Vezir İbrahim Paşa Gence Eyaleti valisi olarak vazifelenirilmişti. Merkezi yönetim, bu sırada Tiflis'te bulunan Diyarbekir Valisi Ahmed Paşa'ya, Kars ve Trabzon mutasarrıfı Vezir Mustafa Paşa'ya, Karahisar-ı Şarki ve Gori mutasarrıfı Ömer Bey'e, Çıldır beylerbeyi İshak Paşa'ya ve Sivas beylerbeyi Rışvanzade Seyyid Mehmed Paşa'ya ve maiyetindeki hükümet, zeamet ve timar askerlerine burada kışlaması emrini vermişti.⁶⁰ Bu görevlendirmelerden de anlaşılacağı üzere Rus, Safevi ve Osmanlı Devletleri arasında Güney Kafkasya'da yer alan Gence'nin muhafazası için hemen yanbaşındaki idare merkezlerinden askeri destek istenmekteydi. Diyarbekir Eyaleti'nde voyvodalığa tabi bir aşiretin başında olan Timur Ağa'nın bu askeri hareketlilik içinde itibar kazandığı ve görevde yükseldiği anlaşılmaktadır. Timur Ağa'yı Osmanlı askeri organizasyonunun bağlamı önemli kılmıştır ancak gözden kaçırılmaması gereken bir diğer husus ise onun devlet için askeri bir ehemmiyeti haiz olan büyük bir koçer aşiretinin lideri olmasıydı. Osmanlı askeri organizasyonu bu dönemde muvazzaf askerlerden daha ziyade mahalli güçlere dayanmakta ve özellikle savaşçı özellikleriyle bilinen aşiretlilere alan açmaktaydı.

2.1. Bölükbaşılığı'ndan Beylerbeyliği'ne Ömer Ağazade Timur

Yukarıda Osmanlı aşiret sistemine dair nakledilen bilgiler Ömer Ağa oğlu Timur'un parçası olduğu tarihi bağlamı anlamak bakımından önemlidir. Timur Ağa'nın Milli-yi Kebir Tavan aşiretinin lideri/kethüdası olan Ömer Ağa'nın oğlu olması kuvvetle muhtemeldir.

Hatırlanacağı üzere Ömer Ağa'nın Milli Tavan Aşireti'nin kabilelerinden Pazkuri/Bahaeddinlu cemaatinin kethüdası olduğu kaydedilmişti. Timur Ağa'nın Ömer Ağa'nın oğlu olması hususu kendisine hitaben kaleme alınmış bir mühimme kaydından anlaşılmaktadır. Diyarbekir mukataasına bağlı Milli Aşireti kethüdalarından olan Ömer'in yerini oğlu ya da oğullarına bırakmış olması gerekmektedir. Nitekim kethüda ve boy beyi gibi mevkilerin babadan oğula miras yoluyla devredilebildiğine yukarıda değinilmişti. Ömerzade Timur'a hitaben kaleme alınan mezkur belgede Timur "zide kadruhu/kudreti-gücü artsın" duasıyla övülmüştü. Timur Ağa'nın bu tarihten önce Osmanlı Devleti'nin Doğu Seferleri Seraskeri Müteveffa Hasan Paşa'nın kapısında bölükbaşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu vazifesi esnasında yanına bir miktar asker verilerek Kazvin tarafına askeri bir görevle gönderilmişti. Burada Cevher Sancağı'nda başarılı bir şekilde işler görmüş, bu başarısı ve cesareti Osmanlı yöneticileri tarafından da takdir edilmişti. Ancak Müteveffa Hasan Paşa'nın baş bölükbaşısının Timur Ağa'yı kıskanması, nefretin bir süre sonra düşmanlığa varması neticesinde Hasan Paşa'nın da Timur Ağa'ya cephe almasına neden olmuştu. Burada hayatının tehlikede olduğunu anlayan Timur Ağa "*hicret etmek*" zorunda kalmıştı. Ancak yazının kaleme alındığı tarihte hayatına yönelik bu tehdidin bertaraf olduğu kendisine bildirilerek Osmanlı Devleti'nin hizmetine duyduğu ihtiyaç nedeniyle geri dönmesi, ayrıca masumluğunun tescil edilerek özrü kabul etmesi istenmişti. Anlaşıldığı kadarıyla serhaddaki Şia tehdidiyle bu sıralarda baş etmekle görevlendirilen Anadolu ve Tebriz eyaletlerinin yeni valisi Vezir Mustafa Paşa'nın emrine girmesi istenmişti. Adı geçen paşaya da Timur Ağa'yı yanına almasının emredildiği ilgili metinde kaydedilmişti. Timur Ağa'ya yanındaki askerleri alarak Mustafa Paşa'nın nezdine varması ve İran Seferleri'nde "*hizmet-i dîn ve devlet-i*

58 Demlikoğlu, "Osmanlı Hakimiyetinde Gence Kalesi'nin İlaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler (1723-1735)", 63.

59 Malikane sisteminin hayata geçmesi ve 1726 yılında ısdar olunan bir ferman gereği sancak beylerinin merkezden atanmasına son verilerek ücreti mukabilinde ulaşılabilir bir mansıba dönüşmesinin taşıra seçkinlerini güçlendirdiği olgusundan hareketle (Carter V. Findley'den naklen Gümüş, *Osmanlı Ayanlık Devri'nde Siverek'te Rakip İki Güç: Millizadeler ve Fettahzadeler (1743-1756)*, 390) Timur Ağa'nın paşalık makamına yükselmesinde bu gelişmenin de önem arz ettiği unutulmamalıdır.

60 Demlikoğlu, "Osmanlı Hakimiyetinde Gence Kalesi'nin İlaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler (1723-1735)", 58.

aliyyemde vezir-i müşarünileyhe rây-ı savâb-didî üzere amel ve hareket ile hizmet’e memur olması bildirilmişti.⁶¹

Bu yazışmadan kısa bir süre sonra Timur Ağa’nın talihi dönmüştü. Nitekim bu sıralar firar halinde olan Milli Timur Ağa askerleriyle yani cemaatiyle hareket halinde olmalıydı. Koçer yaşam tarzının ele geçirilmeyi neredeyse imkansız kılan döngüsü⁶² Timur Ağa’yı yerelde değerli bir ortak kılmaktaydı. Yerleşik bir kentli subayın/bölükbaşının bu talih seyrine sahip olması mümkün değildi. Nitekim Osmanlı sarayında ve bunun küçük kopyaları olan yereldeki bey/mir saraylarında benzer tasfiyelerin sonunda genelde görevden alınan canından da olurdu. Ancak koçerlik yaşamına sahip aşiretliileri öldürebilmek için öncelikle ele geçirmek gerekliydi. Bu ise yerleşik askeri güçler için neredeyse imkansızdı.

Gence Seferi esnasında Osmanlı yönetiminin Timur Ağa’yı affetmesinin pragmatik sebebi, Timur Ağa’nın yanındaki aşiretli askerlerine duyulan ihtiyaçtı. Bu ihtiyaç sebebiyle önceki serasker Hasan Paşa’nın tecziye edici tutumu kınanarak Timur Ağa’ya haksızlık edildiği tebliğ edilmiş ve daha önemli bir göreve yani aşağıda ayrıntılarına değinilecek olan mir-i miran makamına tayini gerçekleştirilmiştir.

Milli Timur’a ayrıca Diyarbakir voyvodalığına bağlı Milli-yi Espiyan Aşireti’nin mukataaya bölünmüş gelirlerini takip eden malikane mutasarrıfları arasında rastlanır. Nisan 1728 tarihli bu yazı bir emirname olup Diyarbakir valisine hitaben yazılmıştı. Rakka’ya iskana mecbur kılınan Milli Aşireti kabilelerinden olan Bayezid’e tabi Milli-yi Espiyan aşiretinin iskandan affolunması buyurulmuştu.⁶³ Milli-yi Espiyan aşiretinin mir-i aşiretlik statüsüne sahip olduğu “*Diyarbakir voyvodalığı aklamından mir-i aşiret-i Bâyezide tabi Millili-yi Espiyan aşireti*” ifadesi ile netlik kazanmaktadır. Öte yandan Bayezid’in 1677 yılında 12.000 akçe bedel ile mezkur kabilenin beyi olduğu bilinmektedir. Bu tarihte Milli-yi Espiyan aşiretinin senelik 2388 gurusu geliri olan bir mukataa olduğu anlaşılmaktadır. Bu mukataa timar erbabı olan Timur, Hasan, Kasım ve Yusuf’a malikane şartıyla devredilmişti. Timar mutasarrıfı olan bu Timur’un araştırma konusunun baş aktörü olduğu düşünülmektedir. Nitekim Diyarbakir voyvodalığına tabi olarak askeri sıfatı haiz olduğu bu belgeyle netleşmektedir. Onun Milli-yi Espiyan timarını işletmesi sebebiyle bu kabile ve cemaatlerden birinin başında bey olduğu izlenimi verir. Ayrıca Milli-yi Espiyan’ın onunla birlikte doğuya giderek burada özellikle sonradan Van ve çevresinde kalıcı hale gelecek Milli iskanında da rol oynadığı anlaşılmaktadır. Zencan Eyaleti valisi olarak gittiği doğu serhadinde Milli Aşireti örgütlenmesinin askeri açıdan mimarı olduğu düşünülmektedir. Rakka iskanının lider hanesi olarak yükselen Keleş Abdi hanesinden farklı olarak Timur Ağa’nın diğer bir Milli lideri olarak Diyarbakir eyalet merkezinde ve daha sonra da Van ve doğusunda kalıcı hale dönecek bir yerleşimin banisi olması önemlidir.

61 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 135, Gömlek No. 746.

62 Konargöçer yaşam tarzının güvenlik saikiyle geliştiği sanılmaktadır. Bu yaşam türünün yerleşik yaşama geçildikten sonra benimsendiğini ileri sürenler de olmuştur. Buna göre göçebe hayvancılığa dayalı ekonomi hayvan ve bitkilerin ehlileştirilmesinden sonra gerçekleşti. Bu dizilimde evvela bitkiler ehlileştirildi ve hayvanlar daha sonra evcilleştirildi. At, eşek, deve gibi binek hayvanlarının evcilleştirilmesi yaklaşık İ.Ö. 3200 ile İ.Ö. 4000 yılları arasına kadar geriye gitmektedir. Transhüman denilen hayvan sürüsüyle hareketli yaşam ise İ.Ö. bin yıllarının ilk yüzyılında yani Demir Çağı’nda ortaya çıkmış olmalıydı (Suavi Aydın, “Toroslarda Yaylacılık ve Çukurova’nın Önemi”, *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 21 (2006), 111). İnceleme döneminde gözlemlenen Ekrad aşiretlerinin koçerliğinin altında güvenlik endişesinin ve kontrol altına alınmak istemeyen mütegalibe savaşı kültürünün etkin olduğu düşünülmektedir. Öte yandan merkezileşme temayülündeki güçlü hanedan devletlerinin vergi elde etme gayretinin de koçerliği teşvik etmesi muhtemeldir. Nitekim sayıma/tahririne karşı tepki veren aşiretler cela-yi vatan etmiş, hatta celalilik denen olgunun kaynağı olmuştur. Ayrıca kayda girmek istemeyen taşra halkının klasik dönemde mezra denen tabiki neredeyse imkansız yerleşim türü ürettiklerine Karen Barkey (*Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev: Zeynep Altok, (İstanbul: TVYY, 1999, 117) gibi araştırmacılar da değinmişti.

Bu itibarla koçer yaşam dendiğinde nasıl bir döngünün anlaşılması gerektiğine eğilmek gerekir. 1960’lı yıllarının Türkiye’sinde Alikan Aşireti’nin bu koçer yaşamını gözlemleyen İsmail Beşikçi sürekli hareket halindeki aşiretin yılda dört devreye yayılan cevalanını tanımlamıştı. Aşiret ilkbahar başlarında 1-1,5 ay boyunca yaylaya göç yolunda olurdu. Yaylaya varanlar burada takriben 4-5 ay kalırlar, sıcaklıkların düşmesiyle de sıcak bölgelere doğru 1-1,5 ay sürecek ikinci bir yolculuğa çıkarlardı. Step bölgesine varıldığında ise 4-5 ay sürecek bir kışlak periyodu başlardı. (İsmail Beşikçi, *Doğu’da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)*, (Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1992), 43). Belirtimelidir ki Beşikçi, konargöçer Kürt aşiretlerini tam göçebe kavramı ile ele almış ve bunları yerleşik saydığı yaylacı, yarı yaylacı ve transhüman gruplardan farklı tanımlamıştı. O, transhüman denilen yaşam şeklinin de bir şekilde hayvancılık dışındaki ekim ve biçim yaşamı kapsadığını kaydetmiş, oysa gerçek göçebeliliğin ise tamamıyla hayvanlarla mevsimsel göçü içerdiğini belirtmişti (Beşikçi, *Alikan Aşireti*, 38-39). Oysa Suavi Aydın gibi daha güncel çalışmalar kaleme alan araştırmacılar transhüman kavramını hayvanlarıyla hareket eden neredeyse tüm toplulukları kapsayacak şekilde geniş tutmuşlardı (Aydın, *Toroslarda Yaylacılık*, 111).

Koçer hayat benimsemiş aşiretlerin sadece tehdit durumunda bir araya geldiğini ve genelde dağınık halde kırdaki yaşadığını belirterek bu yaşam türünün takibi ve kontrole alınmasının geleneksel dönem için neredeyse imkansız olduğunu belirtmek gerekir. Bu hususa dair bir örnekte, 1838 yılındaki gezisinde James Brant, notlarında gözlemlediği Haydaranlı aşiretine yer vermişti. 2000 çadıra hükmedip 2000 atlı adam çıkarmak gibi muazzam bir güce sahip olduğunu düşündüğü ve bundan ötürü ziyaretinde büyük bir kalabalık görmeyi umarken aşiret lideri Sultan Ağa ve yanında az sayıdaki çadırı görünce bu hayretini gizleyemeyen Brant bu yaşam tarzının tedbirli ve olağan olduğunu hayretlerle betimlemişti (James Brant, *1838 Yılında Kürdistan*, çev: A. Celil Kaya, (İstanbul: Rupel Yayınları, 2018), 144-145).

63 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 135, Gömlek No. 120.

İlgili kayıt başka açıdan da önemlidir. Mezkur mutasarrıfların idaresindeki aşiretli Rakka iskanına zorlanınca “parekende ve perişan” olmuştu. Bunların maiyyetindeki reaya, üzerlerine düşen vergileri ödeyemeyecek hale gelmişti. Oysa anılanlar 1720 yılından beri üzerlerine düşen yıllık 500 gurus akçeyi düzenli olarak iltizamına bağlı bulundukları voyvodaya ödeyegelmişti. Ayrıca bazı aşiret mensuplarının çevreye verdikleri zararları gerekçe göstererek yaylak ve kışlaklarına gidişlerine engel olunan Milli-yi Espiyak Aşireti’nin şimdi ise Rakka’ya iskana zorlanması söz konusuydu. Bu gelişmeler aşiret ahalisini vergi veremez hale getireceğinden bunun engellenmesi gerekmektedir. Bunun için Rakka’ya iskana zorlanan Milli Aşireti’ne bağlı kabilelerden olmadıkları ve Diyarbekir voyvodalığı kalemine bağlı malikane reayası oldukları da merkezce tasdik olununca Milli-yi Espiyan’ın güçlü bir şekilde nezre bağlanarak yerlerinde cvelan etmelerine izin verilmişti. Ayrıca Erzurum’a gidiş gelişte çevreye zarar veren bazı aşiretlilerin şer’i mahkemece cezalandırılarak zararların tazmin edilmiş olması da affolunmalarında rol oynamıştı. Ancak kuvvetli bir nezri aşiretin yöneticileri de taahhüd ettikten sonra bu karar kaldırılmıştı. Erzurum taraflarındaki yaylaklarına gitmelerinin düzen içinde sağlanması için de yine nezrin yanında kuvvetli kefiller gösterilmesi şartı istenmişti. Rakka, Milli Aşireti’nin geneli için bir sürgün yeri iken Timur Ağa’nın yönetimindeki kabilenin bu sürgünden muaf tutulduğu ve Diyarbekir Eyaleti’ndeki eski yerlerinde kalmalarının nezir ve kefil şartıyla sağlandığı sonucuna varılmaktadır. O halde merkezi yönetim ve temsilcileri nezdinde Timur Ağa ve kabilesinin diğer Milli Aşireti kabilelerinden ayrıştığı, muteber bir konum elde ettiği sonucuna da varılabilir. Nitekim gerek lojistik destek ve gerekse de asker temininde Timur Ağa ve kabilesinin önemine yukarıda değinilmişti.

Bölükbaşı Ömer Ağazade Timur Ağa’nın İran seferine katıldıktan sonra buradaki başarılarına binaen kısa sürede yükseldiği ve 1730 yılında beylerbeyi olarak Zencan’a⁶⁴ paşa unvanıyla atandığı anlaşılmaktadır. Zencan Beylerbeyliği bu tarihlerde Zencan, Sultaniye, Ebher ve Târim adlarındaki dört sancaktan müteşekkildi. Tebriz muhafızı ve bu dönemdeki İran seferinin seraskeri olan Vezir Mustafa Paşa, Timur Ağa’yı Osmanlı Devleti’ne karşı gösterdiği sadakat ve sergilediği üstün hizmet karşılığında buraya atamış, kabilesi olan Milli Aşireti’nden “yarar adamlar” ile Zencan’ı muhafaza etmesi istenmiştir.

İran seferinin sonraki serdarı olan Ahmet Ahmet Paşa döneminde de Milli Timur Paşa’nın Zencan Eyaleti’nin başında bulunduğuna anlaşılmaktadır. Timur Paşa’nın 1731 yılında Osmanlı Devleti’nin İran sınırındaki önemli askeri operasyonlardan birinde görevli olduğu kaynaklara yansımıştır. İran’ın doğudan gelen Afganlar tarafından saldırıya maruz kaldığı ve işgal edildiği bu dönemde Osmanlı Devleti de İran’ın batı ve kuzeybatı bölgelerine yönelmişti. Erdelan bölgesi bu saldırılar neticesinde Osmanlı egemenliğine alındı. Nadir Şah’ın İran tahtını ele geçirdiği sırada Erdelan beyliğini de Baban beyleri ele aldı. Baban Hane Paşa, Erdelan’ı eline geçirmişken Serdar Ahmet Paşa ise Kirmanşah eyaletini almıştı. 1731 yılında Nadir Şah’ın Afganları İran’dan hızla çıkarması üzerine yeni hedefi batıdaki Osmanlı güçleri oldu. Nadir Şah, Hemedan’ı elinde tutan Serdar Ahmet Paşa’yı büyük bir ordu ile yenilgiye uğrattı. Ahmet Paşa bu sırada Erdelan hakimi Baban Hane Paşa’dan yardım istedi. Hane Paşa ve Milli Timur Paşa komutasındaki 30-40 bin kişilik bir ordu Ahmet Paşa’ya destek olmaya gittiyse de başarısız oldu.⁶⁵ Milli Timur Paşa’nın bu operasyonun başında anılması Batı İran’daki etkisini göstermesi bakımından ehemmiyet arz etmektedir.

Milli Aşireti mensuplarından belki de böylesine erken tarihlerde bu derecede yüksek rütbeye ulaşılanına henüz tesadüf edilmemiştir. Bu itibarla Ömer Ağazade Timur Ağa’nın Milli Aşireti tarihinde müstesna bir yer işgal ettiği belirtilmelidir. Kendisine hitaben kaleme alınan hükümde Milli Timur “dame ikbalehu/başarın daim olsun” duasıyla anılmıştı. “*Beylerbeylik payesiyle ber vech-i arpalık*” Zencan beylerbeyi atandığının Vezir Mustafa Paşa’nın aracılığı

64 Zencan, Kazvin ve Tahran üzerinden Tebriz’e giden yol üstünde adını aldığı Zengânerûd Nehri yakınında 1625 rakımında kurulmuş bir yerleşkedir. Burası evvela “Şahin” ismiyle Sasani hükümdarı Erdeşir-i Babekan tarafından kurulmuştu. Tarihsel süreçte Zengan, Zendeğân, Zengigân isimleriyle tanınmışken Arap fetihlerinden sonra Zencan şeklinde anılmıştır. Üstan-ı Zencan denen eyaletin kuzeyinde Erdebil, kuzeydoğusunda Gilan/Geylan, batısında Azerbaycan-ı Garbî, kuzeybatısında Azerbaycan-ı Şarkî, güneyinde Hemedan ve nihayet doğusunda ise Kazvin Eyaleti bulunmaktadır. Eyaleti meydana getiren şehirler ise Ebher, İcerûd, Hudâbende, Zencan, Târim ve Mâhînişan’dır. Son yıllarda eyaletin nüfusu 955.610, Zencan şehrinin nüfusu ise 360.347 olarak (2010 sayımı) kayıtlara yansımıştır. Ortaçağ tarihçilerinin Cibâl bölgesi olarak vurguladığı eyaletin münbit bir belde olduğu kaynaklarda yerini almıştır. 645 yılında Araplar tarafından fethedilen bu bölge, Babek isyanı sırasında tahrib edilmiş, maden açısından zengin bölge 9. yüzyılda Tahiriler’in denetimine geçmişse de kısa süre sonra tekrar Abbasi egemenliğine girmişti. Bir süre Samani egemenliğinde kalan eyalet, Müsafiriler ve Büveyhiler’e de tabi oldu. Gazneliler’in de 11. yüzyılın başında burada egemen oldukları bilinmektedir. Ancak Tuğrul Bey döneminde Zencan Selçuklular’a bağlandı. 13. yüzyılın başında Kafşutoğulları’nın elinden Zencan’ı alan Harzemli 10.000 süvari burayı talan etti. Abbasi halifesinin liderliğiyle toplanan güçlerin karşılık vermesiyle Harzemşahlar buradan 1211 yılında çıkarılmıştı. 1220 yılında Moğol İlhanlı idaresine giren Zencan, 1383 yılında ise Timur tarafından ele geçirildi. 1430 yılına doğru Sultaniye, Ebher, Kazvin ve Zencan, Timurlular’dan Karakoyunlular’ın eline geçti. Safeviler devrinde ise Zencan Eyaleti Osmanlı Devleti ile çatışma sahasında yer aldı. 1724 yılında Ruslar ile yapılan İstanbul Muahdesi uyarınca İran toprakları Osmanlı ve Rus güçleri arasında paylaşıldı ve bu anlaşmayla İran şahı II. Tahmasb’a yalnızca Hazar Denizi’nin güneyindeki Kazvin, Tahran, Reşt, Zencan ve Kum şehirleri bırakıldı. Kısa bir süre sonra ise yeni bir anlaşma gereği Huzistan, Zencan, Kazvin ve Sultaniye Osmanlı Devleti’ne bağlandı. 1782 yılında Kaçarlı Ağa Muhammed Şah tarafından İran’a tekrar katılan Zencan bir süre sonra Tebriz beylerbeyliğine bağlandı (Abdülkerim Özyayın, “Zencan”, *DİA*, (İstanbul: TDVY, 2013), 44/251-253).

65 Açar, *İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği*, 185-186.

ğıyla gerçekleştiği vurgulandıktan sonra Zencan, Sultaniye, Ebher ve Târim adlı dört sancağa Milli Aşireti'nin cesaretleriyle ön plana çıkmış meziyet sahibi askerlerini götürmesi ve burada ahaliye adaletle muamele etmesi emredilmişti.⁶⁶ “Mir-i Miran” unvanı verilen Timur Ağa'nın Milli Aşireti'nin beylerbeyi olan ilk paşası olduğunu belirtmek gerekir. Hemen yakın yıllarda Rakka'da Milli Aşireti'nden Keleş Abdi Ağazade Bişar/Beşşar Paşa da bu yükselişe yakın mevkide bir liderdi. Ancak Timur Paşa, 1755 yılında paşa olarak anılmış Bişşar Paşa'dan⁶⁷ farklı bir mahalde İran'a sınır bir eyaletin beylerbeyi olmuştu. Ömer Ağazade Timur Ağa'nın Zencan beylerbeyi olması ve buraya aşiretinden seçkin askerler götürüp bölgeyi idare etmesinin Osmanlı yöneticileri tarafından emredilmesinin gerek Zencan ve buraya bağlı dört sancakta ve gerekse de Van ve çevresinde mukim olan Milli aşireti mensuplarının kalıcı hale gelmesinde önemli sonuçları olmuştur. Aşiret mensuplarının bu bölgede hala güçlü bir temsiliyete sahip olduğunun belirtilmesi gerekir.

Milli Timur Ağa'nın Zencan beyi olarak atanmasında Tebriz muhafızı Mustafa Paşa'nın etkisi büyüktü. Buranın önceki valisi Sübhanverdi Paşa idi. Ancak Mustafa Paşa anılan valinin görev yerini terkederek idarede boşluk oluşturduğunu merkeze bildirerek burada idari bir değişiklik istemişti.⁶⁸ Mustafa Paşa'nın bu idari tasarrufa gitmesinde Zencan Eyaleti'nden merkeze giden şikayetlerin etkisi olduğu söylenebilir. Buradan gelen haberlere göre fetihten kısa bir süre sonra görevi devralan askeri sınıf mensupları buradaki ahaliye hayli zulmetmiş, ahaliden kimseleri esir alarak satmak suretiyle gelir elde etmişlerdi. Osmanlı yönetimi ise derhal bu adaletsiz uygulamaların durdurulmasını emretmişti.⁶⁹ İdari boşluktan bezmiş Zencan Eyaleti ahalisinden bazılarının İstanbul tarafına göç etmek istemesi üzerine Dersaadet yönetimi derhal idari yöneticilere bu göçün önlenmesi için tedbir almalarını istemişti.⁷⁰ İran merkezine doğru yapılan askeri seferin ve fethin getirdiği kaotik ortamda Tebriz muhafızı Mustafa Paşa, şikayetlerin önünü almak ve adalet dairesinin sağlanması adına Milli Timur Paşa'yı buraya vali olarak atamıştı.⁷¹

Sonuç

18. yüzyılın başında Diyarbekir'de bölükbaşı unvanına sahip Ömer Ağazade Timur Ağa olarak anılan “Milli Timur” figürü içinden doğduğu aşiret temelli sosyal yapı ve yükselişindeki etmenler bakımından dikkate şayandır. Timur Ağa 1723 yılında başlayan İran Seferi sırasında başta ordunun zahire daha sonra da asker ihtiyacını temin etmekteki kabiliyeti dolayısıyla taltif edilmiştir. O'nun havalideki Kürt aşiretleri üzerindeki tesiri gibi lojistik de dahil olmak üzere önemli ihtiyaçları devlet adına giderme kapasitesinin tespiti önemlidir. Milli Timur Paşa'nın 1730 yılından sonra Batı İran'da Osmanlı Devleti adına hareket eden 30-40 bin kişilik bir orduyu Baban Hane Paşa ile yönetmesi, kudretinin ulaştığı boyutu göstermektedir. Milli Timur Ağa özelinde ele alınan bu çalışmada, Van ve İran'da kalan Milli Aşireti mensuplarının buraya yerleşmeleri konusunda 18. yüzyılda önemli olgulara vakıf olunmuştur. Özellikle Milli Aşireti'nin Osmanlı Devleti'nin İran içlerine yönelen siyasi emellerinin hayata geçebilmesi için gereken insan kaynağına ve bölgeyi tahkim edecek önemli bir askeri potansiyele sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Gence Seferi sırasında Osmanlı Devleti'nin askeri amaçlara matuf gayretiyle Milli Aşireti kabilelerini Güney Kafkasya ve daha ötede İran içlerine yönlendirme çabası bir iddiayı da berheva etmektedir. Buysa 19. yüzyılda Rusya'nın Kafkas bölgesini idaresi altına almasıyla Kürtlerin buralarda yerleştiği savıydı. Nitekim çalışmada elde edilen sonuca göre Kafkasya ve Merkez İran'a (sadece) Milli Kürtlerinin iskanı neredeyse bir asır önce yani 18. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar geriye gitmektedir.

Diyarbekir Eyaleti'nde Milli Aşireti'nin güçlü kabilelerinden biri olan Pazkuri/Bahaeddinlu cemaatinin 1723 yılında kethüda sıfatıyla başında bulunan Timur Ağa, babası Ömer Ağa'dan devraldığı kabile liderliğiyle Milli Aşireti içinde mevcut olan bir ayrışmanın da göstergesiydi. Timur Ağa, kabilesinin Diyarbekir'den Zencan taraflarına askeri bir amaçla nakline aracı olmuş, bu itibarla da burada meskûn hale gelmiş aşiretinin kendi adıyla anılacak bir hanesinin banisi olmuştu. Ayrıca Van'da bir dönem oldukça güçlü olan Timurpaşazadeler'in bu idareciyle ve ardıllarıyla bir yakınlığı muhtemeldi. Ancak bu hanedanın tarihinin ileri bir tarihte yazılmayı beklediği ayrıca tespit edilmiştir.

Milli Aşireti içinde ün kazanmış aynı isme sahip çok sayıda şahsiyet mevcuttur. Ancak Ömer Ağazade Timur Ağa, Milli Aşireti mensupları içinde en erken dönemde paşa unvanı edinmiş olanıydı. Bu itibarla aşiret tarihinde önemli bir yeri haiz bir isim olarak tebarüz etmiştir.

66 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 137, Gömlek No. 93.

67 Gümüüş, “*Osmanlı Ayanlık Devri'nde Milli Keleş Abdi Hanedanı*”, 302.

68 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 136, Gömlek No. 65.

69 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 135, Gömlek No. 259.

70 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 135, Gömlek No. 1505.

71 Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defterleri [A.DVNSMHM.d.], No. 136, Gömlek No. 65.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

- BOA, *Osmanlı Arşivi. Ali Emiri Tasnifi*, AE.SAMD.III., No. 11, Gömlek No. 1031.
- BOA, *Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri* [A.DVNSMHM.d.], No. 132, Gömlek No. 250/373.
- BOA, *Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri* [A.DVNSMHM.d.], No. 134, Gömlek No. 1166/1290/1291/1292/1293.
- Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri* [A.DVNSMHM.d.], No. 135, Gömlek No. 65/120/259/746/1505.
- BOA, *Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri* [A.DVNSMHM.d.], No. 136, Gömlek No. 65/1649.
- BOA, *Osmanlı Arşivi. Mühimme Defterleri* [A.DVNSMHM.d.], No. 137, Gömlek No. 93.
- DŞS, *Diyarbakır Şer'iye Sicil Defteri* (1169). Milli Kütüphane, No. 313 Mil 26 Safer 1160, 173-2.

Telif Eserler:

- Açar, Cafer. *İmparatorluk ve Emirlik: Erdelan Emirliği Osmanlı ve İran İmparatorlukları Arasında Bir Kürt Emirliği*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2022.
- Ahmed Vasfi Zekeriya, *Aşa'iru's-Şam*. C. 1-2, Dimaşk: Daru'l-Fikr, 2009.
- Aristova, T. F. *Kürtlerin Maddi Kültürü*. Rusçadan Çeviren: İbrahim Kale-Arif Karabağ, (İstanbul: Avesta Yayınları, 2002.
- Aydın, Suavi. "Toroslarda Yaylacılık ve Çukurova'nın Önemi", *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 21 (2006), 111-134.
- Ayn Ali Efendi, *Osmanlı Kanunları ve Devlet Teşkilatı*, haz.: Seyit Ali Kahraman, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2021.
- Barkey, Karen *Eşkiyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. çev: Zeynep Altok, **İstanbul**: TVYY, 1999.
- Başarır, Özlem. *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Beşikçi, İsmail. *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar (Göçebe Alikan Aşireti)*. Ankara: Yurt Kitap-Yayın, 1992.
- Bozkurt, İbrahim. *Tarih Boyunca Aşiretçilik ve Şanlıurfa Aşiretleri*. Şanlıurfa: İmaj Ofset, 2003.
- Bozkurt, İbrahim. *Aşiretler Tarihi*. İstanbul: Kitap Matbaası, tarihsiz.
- Brant, James. *1838 Yılında Kürdistan*. çev: A. Celil Kaya, İstanbul: Rupel Yayınları, 2018.
- Bruinessen, Martin van- Boeschoten, Hendrik, *Evliya Çelebi Diyarbakır'da*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Çakar, Enver. *17. Yüzyılda Halep Eyaleti ve Türkmenleri*. Elazığ: FÜB, 2006.
- Çiftçi, Erdal. "19. Yüzyıl Vanı'nda Âyan Bir Aile: Timurpaşazâdeler". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58 (2022), 68-85.
- Demir, Ahmet. *Şeddâdiler Devleti Tarihi I, Gence ve Dvin Şeddâdileri (948-1200)*. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2024.
- Demlikoğlu, Uğur. "Osmanlı Hakimiyetinde Gence Kalesi'nin İaşesi ve Temin Edildiği Bölgeler (1723-1735)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 36 (2024), 51-76.
- Demlikoğlu, Uğur. "Osmanlı Ordularının Gence'yi Fethi, Askeri ve Lojistik Durumu (1723-1735)". *Tarih Okulu Dergisi* XLIII (2019), 1448-1479.
- Demlikoğlu, Uğur. *Osmanlı-İran Savaşlarında Askeri ve Lojistik Bir Üs: Diyarbakır (1723-1747)*. Ankara: Gece Yayınları, 2022.
- Diyarbakır Şer'iye Sicilleri Amid Mahkemesi 2. Cilt*. Ed: Ahmet İzgöer, Diyarbakır: A Grafik, 2013.
- Ekinci, Mehmet Rezan. "1897 Tarihli Hamidiye Hafif Süvari Alayları Taksimatı". *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 9/2 (Kasım-2017), 703-724.
- Ekinci, Mehmet Rezan. *Osmanlı Devleti Dönemi'nde Milli Aşireti (XVIII.-XIX. YY.)*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Ekinci, Mehmet Rezan. "Mîr-i Aşiretten Eşkiyalığa: Aşiret Hanedan Üyelerinin Makbulden Madunlaşma Sürecine Bakış 1800-1855". *Nubihar Akademi*, 4 (16) (2021), 143-168.
- Ekinci, Mehmet Rezan. "Osmanlı Merkez ve Taşra İdaresi Altında Ocaklık ve Aşiret İlişkilerinde Dubendî/Dikotomik Siyaset Pratiği", *Ege 9th International Conference On Social Sciences Proceedings Book*, Academy Global Publishing House, İzmir (2023), 1073-1085.
- Emiroğlu, Kudret-Aydın. *Suavi Antropoloji Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2003.
- Göğebakan, Göknur. *XVI. Yüzyılda Malatya Kazası (1516-1560)*. Malatya: Malatya Belediyesi Yayınları, 2012.
- Gökalkp, Ziya. *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2009.

- Gümüş, Ercan-Ayhan, Recep. *Aşîti: Osmanlı Devleti'nde Bir Kürt Aşireti*. İstanbul: Nubihar Yayınları, 2023.
- Gümüş, Ercan. *18. Yüzyılın İlk Yarısında Amid Kazası*, Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2014.
- Gümüş, Ercan. "Osmanlı Ayanlık Devri'nde Milli Keleş Abdi Hanedanı". *Mukaddime*, 14/2, (2023), 284-313.
- Gündüz, Tufan. *XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Danişmentli Türkmenleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2005.
- Gündüz, Tufan. *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri- Bozulus Türkmenleri 1540-1640*. Ankara: Bilge Yayınları, 1997.
- Gürhan, Veysel. "Hamidiye Alayları ve Mardin". *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, ed.: İ. Özcoşar-H.H. Güneş, İstanbul: MTİK, 2006, 833-840.
- Houston, Christopher. " "Set aside from the pen and cut off from the food": Imagining the Ottoman Empire and Kurdistan". *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East* 27/2 (2007), 397-411.
- Kaya, Hakan. "Diyarbakır'den Serhad'a Kadim Bir Aşiret: Zilan", *Aktör, Müttefik, Şakî Kürt Aşiretleri*, der.: Tuncay Şur-Yalçın Çakmak, İstanbul: İletişim Yayınları, 2022.
- Kaya, Hakan. "18. Yüzyılda Mahmudî Hükûmetinin İdari Yapısı ve Çevresiyle Etkileşimine Dair Bazı Tespitler", *e-Şarkiyat*, 15/2, (2023), 764-777.
- Kaya Hakan. "Bayezid ve Tevabihasının (Diyadin, Eleşkird ve Şelve) Yurtluk-Ocaklık Gelirleri", *Osmanlı Devleti'nde Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancaklar*, haz.: Erdal Çiftçi-Veysel Gürhan-Mehmet Rezan Ekinci, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.
- Kodaman, Bayram. "Hamidiye Hafif Süvari Alayları, II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri". *Tarih Dergisi*, Edebiyat Fakültesi Yayınları, (1979), 427-480.
- Kurt, Yılmaz. "Mardin ve Çevresinde Aşiretler", *Uluslararası Ömerli/Ömeryan Sempozyumu Kitabı*. Ed: Ercan Gümüş-Veysel Gürhan, İstanbul: Kent Işıkları, 2012), 57-67.
- Minorsky, V.- Bois ,Th. - Mac Kenzie, D. N. *Kürtler ve Kürdistan*. Çev.: Kamuran Fıratlı, İstanbul: Doz Yayınları, 2004.
- Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1987.
- Özaydın, Abdülkerim. "Zencan". *DİA*. İstanbul: TDVY, 2013, 44/251-253.
- Soane, E. B. *Mezopotamya ve Kürdistan'a Gizli Yolculuk*. Çev: Fahriye Adsay, İstanbul: Avesta Yayınları, 2007.
- Saito, Kumiko. "16. Ve 17. Yüzyıllar Doğu ve Güneydoğu Anadolu'sunda Tımarların Çeşitli Biçimleri: Farklı Uygulamalara Tek İsim Koy-mak". *Osmanlı Araştırmaları*, LI (2018), 63-113.
- Solmaz, Gürsoy. *Selçuklular'dan Osmanlılar'a Gence*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.
- Sümer, Faruk. "Türkmenler", *DİA*. İstanbul: DİBY, 2012, 41/607-612.

Extended Abstract

Some tribes from the Milli tribe lived in Diyarbekir, Ruha and Mardin, but with the movement brought by the nomadic lifestyle, they spread to Erzurum, Kars, Van and its surroundings and settled here in time. One of the questions this study aims to answer is the positioning of the Milli tribe, which had a cavalry regiment in the Hamidiye Tribe Regiments in the Van region in the 19th century, as the military power of the empire on the Ottoman border. In the first quarter of the 18th century, the Milli tribe formed the military power of a pasha's office formed in the vicinity of Zancan, similar to its past examples. Pazkuri/Bahaeddinlü Omer Aghazade Timur Pasha, who was appointed as a pasha to this province in a very early period in 1730, was also the architect of the settlement of the Milli tribe tribes he brought here. Thus, while a significant part of the tribe's roaming area was around Diyarbekir-Mardin and Ruha, some of them were virtually transferred to the Iranian side. In this study, two requests from the sultans requesting the mentioned human movement are presented to the attention of the reader. In fact, in these two orders (Muhimme registers), Timur Pasha was asked to take the distinguished members of the Milli Tribe here, to liven up the province and to hold it within the framework of justice. Therefore, the study first proves that the Milli nomads, while they were settled, abandoned this lifestyle and settled in the northern plains as a result of the transition to a transhuman life due to security concerns. Secondly, the study also reveals that an early settlement policy (as in Raqqa in the south) was encouraged by the Ottoman Empire as a result of the obligations brought by participation in the frontier campaign.

Historical experiences played a role in the placement of members of the Milli Tribe in Zanzan and its surroundings for military purposes. The Kurdish dynasties in Ganja and its surroundings and the Kurds under their rule were also reflected in the sources. For example, the military and administrative structures established by the Kurdish dynasties in Ganja and its surroundings in the 10th century and later, and the influence of states such as the Shaddadids and the Rawadis in this regard, should not be forgotten. Because these states had many Kurdish tribes under their rule, and it was calculated that the Kurds here would be more easily subject to Timur Pasha, who was one of them. The settlement of the members of the Milli Tribe in the Zanzan region of the South Caucasus during the Ganja Campaign also reflects the Kurdish migrations in the Caucasus region. Indeed, there is a general acceptance that the settlement of Kurdish tribes and communities in the Caucasus began with the 1828 Turkmenchay Treaty signed between Russia and Iran and subsequently with the 1829 Edirne Treaty concluded between the Ottoman Empire and Russia. However, the documents examined in this study also show that it is certain that the members of the Milli Tribe traveling in the Diyarbekir Province were settled in the region under the influence of Russia and Iran much earlier, such as in 1723. It is necessary to question the phenomenon of the nobility and notables becoming noblemen, which was produced by both tribal and local administration experiences, in the specific case of Timur Pasha.

It was possible that Timur Pasha's successors would become notables and turn into a dynasty after he became the governor of a province that was almost established in the center of Iran, such as the Zanzan Beylerbeylik. In this respect, is it possible that Timur Pasha, who was appointed governor of Zanzan and its surroundings, was also the founder of the Timurpaşazades, who held the administration in Van in the 18th and 19th centuries? This question is also important in the study. Indeed, it was highly probable that the members of the Milli Tribe, who were assigned to govern the Zanzan Province under the leadership of Timur Pasha after the Ganja Expedition, would come to Van, which was located in their historical settlement, during a possible withdrawal. For this reason, it is hoped that this study will be the first step towards micro-history or family history research that will examine Omer Aghazade Timur Pasha and his successors. Millili Timur was referred to as "Diyarbekir Sergeants' Chamberlain Milli son Timur" in 1723. Milli Timur was asked to provide the cattle needed to transport the grain to the soldiers in the Iran Campaign in 1723. On the other hand, he resisted this order, and for this reason he was both removed from his tribal chamberlain position and his duty as Sergeants' Chamberlain was terminated. In addition to these dismissals, he was sentenced to imprisonment in Adana Castle and the governor and judge of Adana were assigned to follow up on this matter. This article examines the adventures of Omer Aghazade Timur Pasha, who rose to the rank of tribal chamberlain, division head, sergeants' chamberlain and finally mir-i miran between 1723 and 1730. However, it should be noted that this notable, who became famous as Timur Agha and soon after as Timur Pasha, is the least known of the "Milli Timurs" and has no connection with the Kelesh Abdi dynasty. On the contrary, he is from another Milli tribe that emerged as a rival to this dynasty.

There are many famous figures with the same name in the Milli Tribe. However, Omer Aghazade Timur Agha was the one who received the title of pasha at the earliest period among the members of the Milli Tribe. In this respect, he stands out as a name with an important place in the history of the tribe.